

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

יהודים וערבים בשכונה מעורבת ביפו

אורלי הדס ועמירם גונן

ירושלים, אוגוסט 1994

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

**ARABS AND JEWS IN A MIXED
NEIGHBORHOOD IN JAFFA**

Orly Hadas and Amiram Gonen

הדברים המובאים בפרסום זה הם על דעת המחברים בלבד

© 1994, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ

רח' דיסקין 9 א', ירושלים 96440 טל: 02-5666243 פקס: 02-5666252

כתובת דואר אלקטרוני: office@fips.org.il

כתובת אתר האינטרנט: www.fips.org.il

ISSN 0792-6251

תוכן העניינים

5	הקדמה
6	שכונות מעורבות בישראל
7	התבדלות
8	התפשטות
10	נכונות ליחסים חברתיים בין יהודים לערבים בישראל
10	נכונות לקשרי חברות
11	נכונות למגורים מעורבים
12	גורמים המשפיעים על היחסים בשכונה המעורבת
15	מערך המחקר בשכונה המעורבת ביפו
15	איתור שכונת המחקר
16	המדגם
16	מגבלות המחקר
17	מאפייני האוכלוסייה בשכונה המעורבת ביפו
20	היחסים החברתיים בין יהודים לערבים
20	תחושת הערבים בשכונה
21	יחסי שכנות
23	קשרים חברתיים בין ילדים
42	רשימת מקורות

הקדמה

חוברת זו היא חלק מסדרות מחקרים, הנערכים במסגרת מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות על האוכלוסייה הערבית בישראל. המחקר מתמקד בכמה היבטים אורבניים של מגורים בשכונה, בה גרים יהודים וערבים באותם רחובות ובאותם בניינים. תופעת השכונה המעורבת אינה שכיחה אמנם בישראל, אך יש במחקר הנוכחי כדי להוסיף דעת על היחסים בין שתי האוכלוסיות בתנאים שכאלה. יש עניין רב להכיר את טיבם של היחסים המתקיימים בין יהודים לערבים במצב של ערוב מגורים, משום שתהליך הגידול של האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות מצביע על כך כי בעתיד יגדל חלקן של השכונות המעורבות בישראל.

החוברת הנוכחית מתבססת על מחקר רחב ששימש בסיס לפרויקט תזה, אשר הכינה אורלי הדס לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת התואר מגיסטר למדעים בתכנון ערים ואזורים בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון – מכון טכנולוגי לישראל. פרויקט התזה הוכן בהדרכת פרופ' אדם מזור מן הטכניון ופרופ' עמירם גונן מן האוניברסיטה העברית בירושלים ובסיוע מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות. יעוץ מתודולוגי בהכנת סקר השאלונים ניתן על ידי ד"ר יעקב נהון ממכון ירושלים לחקר ישראל. החוברת נערכה והותקנה לדפוס על ידי עינת בורנשטיין ממכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

שכונות מעורבות בישראל

בישראל, דפוס מגורים מעורב של יהודים וערבים אינו תופעה נפוצה, כיוון שרוב ערביי ישראל מרוכזים ביישובים נפרדים. רק כ-8 אחוזים מהם מתגוררים בערים מעורבות: תל אביב-יפו, חיפה, עכו, רמלה, לוד, מעלות-תרשיחא ונצרת עילית; כולן בעלות רוב יהודי מובהק. נוכחות ערבים בערים אלו נובעת מנסיבות גאוגרפיות היסטוריות ופוליטיות שנתלו להקמת המדינה ולמערכת היחסים בין שני העמים (גונן וחמאיסי, 1992).

בשנים האחרונות התעצמה הגירת הערבים לשכונות היהודיות בערים המעורבות וכמה מהן הפכו לשכונות ערביות הומוגניות, או לשכונות בעלות שיעור ניכר של תושבים ערבים. תשומת הלב המחקרית שהופנתה אל השכונות המעורבות היא מועטת (בן ארצי, 1980; בן ארצי ושושני, 1986; בר-גל, 1986; דויטש ואח', 1982; חפר, 1978; Kipnis and Shnell, 1978; Cohen, 1973), ועסקה בהיבטים גאוגרפיים וסוציולוגיים של השכונה המעורבת. רק מיעוט של מחקרים ופרסומים התייחסו לצרכים המיוחדים של האוכלוסייה הערבית בשכונות המעורבות כדי לתכנן שיקום חברתי או שינוי עירוני (אסדי ופריי, 1986; מור, 1989). המחקר הנוכחי מבקש להוסיף להבנת הדינמיקה המתרחשת בשכונות המעורבות על ידי בחינת דפוסי הערוב וההפרדה בין התושבים היהודים והערבים בשכונה מעורבת ברובע יפו שבעיר תל אביב-יפו. מטרתו לאתר את התחומים, בהם מגלות שתי האוכלוסיות נכונות למגע חברתי ולשיתוף פעולה, ואת התחומים בהם הן מבקשות לשמור על הפרדה. הבנתם של נושאים אלה תאפשר לקבוע קווי מדיניות שיענו על צרכיהם המיוחדים של תושבי השכונה המעורבת.

ביפו, מתגורר חלק מהערבים באזור מובחן בו הוא מהווה רוב. חלק אחר היגר לשכונות יהודיות סמוכות, כך שבפרקי זמן שונים נוצרו ביפו שכונות מעורבות. המחקר בודק את היחסים החברתיים שהתפתחו בין קבוצת הרוב היהודית לקבוצת המיעוט הערבית באחת מן השכונות המעורבות האלה. במחקר נבחנת השפעתם המשולבת של גורמים פיזיים וחברתיים על מרקם היחסים בשכונה המעורבת ועל הערכת התושבים את השכונה, וכן נבחנת נכונות התושבים למגע חברתי ולערוב בתחומים שונים של החיים המשותפים. לבסוף, נבדקים הגורמים העשויים לתרום לשביעות רצונם של התושבים מן השכונה ולהמשך מגוריהם בה.

אף שתופעת השכונות המעורבות אינה שכיחה עדיין בערי ישראל, נראה כי שכונות אלה ימשיכו להתקיים ואף להתרחב, ככל שתגדל האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות וככל שתהליכים של מוביליות כלכלית וניידות גאוגרפית ימשיכו לקיים השתקעות של תושבים ערבים בשכונות בעלות רוב יהודי. מכאן, יש עניין רב לערוך חקירה של היחסים החברתיים והתפקודיים בין ערבים ויהודים המתגוררים בכפיפה אחת.

בערים המעורבות מתקיימים שני דפוסי מגורים: דפוס של הפרדה, הכולל שכונות ערביות הומוגניות ומתבדלות בעלות רוב ערבי מכריע, ודפוס של אכלוס מעורב הכולל שכונות בהן יהודים וערבים גרים יחדיו (רובן שכונות מצוקה), ובמקרים רבים הערבים מהווים בהן מיעוט קטן. הערבים מתגוררים בדרך כלל באזורים הישנים של העיר (סמוחה, 1976; Cohen, 1973), על פי רוב בשוליים של המרכז העירוני ההיסטורי (בן ארצי, 1980; רומן, 1988; Kipnis and Schnell, 1978). מיקום זה אופייני לקבוצות אתניות מתבדלות בערים רבות בעולם.

התבדלות

האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות בישראל נוטה, על פי רוב, להתגורר בריכוזים משלה, ואכן, ריכוז מגורים של קבוצה אתנית (תרבותית, דתית או לאומית) הוא הדפוס השכיח בערים רבות בעולם. ריכוז מגורים אתני מתבדל מהווה טריטוריה, המעידה על זהותו המובחנת של המיעוט (Williams, 1972), ומאפשר לקבוצה לשרוד במצב של קונפליקט, כיוון שהוא מספק הגנה פסיכולוגית מפני העוינות החברתית של חברת הרוב והגנה מפני אלימות פיזית. התבדלות גאוגרפית יכולה לנבוע גם מהשאיפה לשימור מסורתה התרבותית של הקבוצה המתבדלת. ההתקבצות תומכת בארגון מוסדות אתניים (בתי ספר, מועדונים וכד') המאפשרים המשכיות של אורח החיים המסורתי, שימור הזהות האתנית ויחסים סלקטיביים עם חברת הרוב (Curson, 1970). הקמת מוסדות קהילתיים מתאפשרת רק לאחר שמתרכזת מסה קריטית של אנשים. גודל הקהילה מאפשר לספק תעסוקה, לשווק סחורות מתמחות ולתמוך ביוזמות כלכליות העשויות לשמש כתחילתה של מוביליות כלכלית (Ley, 1974; Peach, 1981).

בן ארצי ושושני (1986) בחנו את הגורמים שעיצבו את דגם המגורים של הערבים בחיפה. לבד מן הנסיבות ההיסטוריות הקשורות בעיר חיפה, ישנם גורמים ערכיים וחברתיים רצוניים, הקשורים בתחושות שיוך והתקבצות השוררים אצל קבוצות מיעוט בערי העולם. כל אלה גרמו להתקבצות הערבים בריכוזים גאוגרפיים מובנים וליצירת מעין "גטו מרצון", המאפשר קיומו של צביון חיים ערבי ושל חינוך הילדים במוסדות ערביים, בסביבה ערבית מובהקת (שם). אולם, במקביל קיימים גורמים המגבילים את בחירת

המגורים של תושבים ערבים בחיפה: רמת הכנסתם נמוכה מכדי לצאת מגבולות שכונותיהם בעיר התחתית; גישתם לשוק המגורים העירוני צומצמה בשל נגישותם המוגבלת לשיכון ציבורי ולסיוע ממשלתי; התקיימה כלפיהם אפליה בשוק הדיור החופשי מצד בעלי בתים יהודים; ולא נערך תכנון עירוני המתייחס לצרכיהם (בן ארצי, 1980; בן ארצי ושושני, 1986; רומן, 1988). חיזוק נוסף להסבר, המבסס את ההפרדה בין יהודים לערבים בחיפה על גורם אתני-לאומי ולא על גורם מעמדי-כלכלי, נמצא בעובדה שמגורי הערבים מסטטוס כלכלי נמוך וגבוה כאחד ממוקמים בתוך המרחב המיושב ערבים. במרחב זה התנהלו מרביתן של תנועות ההגירה הפנימית לשם שיפור תנאי המגורים (בן ארצי, 1980). אפליה כלפי ערבים בשוק המגורים החופשי מצאו חפר (1987) בנצרת עילית, ומור (1989) ביפו. בכל אחד ממקומות אלה שוררים תנאים שונים מבחינת מעמדם הכלכלי של הערבים. על כן, ניתן לומר כי ההתבדלות במגורי הערבים בערים המעורבות בארץ קשורה פחות להתנגדותם שלהם למגורים משותפים עם יהודים ויותר להתנגדות הרוב היהודי למגורים כאלה. הודות למעמדו הכלכלי ולכוחו הפוליטי, מכתוב הרוב היהודי למיעוט הערבי בערים המעורבות את מידת ההפרדה והשילוב במגורים (רומן, 1988).

התפשטות

במחקרים על דפוסי המגורים של קבוצות מיעוט, נמצא כי לאורך זמן מתרחשת יציאת יחידים מן השכונות ההומוגניות של קבוצת מיעוט לעבר שכונות המגורים של קבוצות הרוב. ההגירה אל מחוץ לריכוז המגורים האתני מתרחשת בשל הקושי לענות על צרכי דיור גדלים והולכים, או בשל תהליכי פיתוח ובנייה המאלצים את קבוצת המיעוט להעתיק את מקום מגוריה (Boal, 1981). כיוון שהמיעוט האתני מעוניין להמשיך ולשמור על היתרונות שהעניקה לו ההתקבצות בריכוז משלו, הוא מחפש פתרונות דיור בשולי הריכוז הקיים ורק לעתים רחוקות מתהווה ריכוז אתני חדש ללא רציפות גאוגרפית לריכוז האתני הוותיק.

בתהליך התפשטות מגוריהן של קבוצות מיעוט ישנם מספר שלבים. בשלב הראשון מתנגדים חברי קבוצת הרוב לכניסת משפחות השייכות לקבוצת המיעוט, על ידי נסינות להגביל את מכירת הדירות. עוצמת התנגדותם ומידת הצלחתם תלויות בדרגת הסולידריות של חברי קבוצת הרוב (Logan and Stearns, 1981; Massey, 1985). ההתנגדות נובעת מהחשש שכניסת המיעוט תלווה בתוצאות בלתי רצויות; ירידת ערך הרכוש, אי ביטחון פיזי והשתקעות של מי שנחשבים כעניים יותר ומשכילים פחות. חלק ניכר מהחששות

הוא סטריאוטיפי וניזון מדעות קדומות (Hamilton et al., 1984). בשלב זה, הופכת שכונת המגורים למעורבת מבחינה אתנית, במידה כזו או אחרת.

כאשר ההתנגדות אינה מניבה את התוצאות הרצויות מתקיים השלב השני – יציאה של תושבים מקבוצת הרוב לעבר שכונות אחרות, מתוך חשש מהשפעותיו השליליות של המיעוט האתני שיהפוך למרכיב דומיננטי בשכונה. כלומר, הערוב האתני במגורים מהווה מצב זמני בין שני מצבים של התבדלות.

התפשטות זו של הריכוזים האתניים, שנצפתה בערים מעורבות בעולם, התרחשה גם בישראל: גידול האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות גרם להתפשטות מן השכונות הערביות אל שכונות יהודיות סמוכות. ההתפשטות התבטאה ברכישה ישירה וקבועה של דירות מיהודים ובגידול הריכוזים של מגורי ערבים במספר אזורי מגורים של יהודים בכל הערים המעורבות (רומן, 1988). גם ברובע יפו של העיר תל אביב-יפו התרחש תהליך מעין זה. בשל המחסור החמור בדירור בריכוז הערבי ביפו, יצאה ממנו אוכלוסייה ערבית, המשתדלת להתמקם בקרבת מקום, וזאת מאחר שמוסדות הציבור העיקריים שלה נמצאים בתחומי של הריכוז הערבי. היהודים המתגוררים בשכונות הסמוכות לריכוז הערבי חשו, כי הערבים מאיימים על צביון האתני של שכונותיהם, ועוזבים אותן לשכונות אחרות (מור, 1989). העתונות תארה את התהליך כ"השתלטות וכיבוש" לב יפו על ידי ערבים, וגם ראשי העיר התבטאו לא אחת ש"לא יתנו שיפו תיהפך לעיר ערבית" (מור, 1989).

חפר (1987) תארה התארגנות של חלק מהאוכלוסייה היהודית והתנגדותו האקטיבית לכניסת ערבים לשכונה מעורבת בנצרת עילית, באמצעות הפגנות וכוזות. יש והתושבים היהודים מעדיפים "להצביע ברגלים" ולעקור לשכונות יהודיות אחרות. בשכונה מעורבת בעכו (שתושביה הערבים והיהודים דומים במאפייניהם החברתיים-כלכליים) הפכו הערבים ליותר ממחצית התושבים (55%) בשכונה בשנת 1985 (אסדי ופריי, 1986), וזאת בשל שיעור העזיבה הגבוה בקרב תושבי השכונה היהודים.

יש שיציאתה של קבוצת המיעוט מריכוז המגורים מתבטאת בהתפזרות על כל המרחב העירוני. השאיפה להתפזר במרחב נובעת מייחוס ערך גבוה יותר לשיפור תנאי הדירור והסטטוס החברתי-כלכלי, לעומת קירבה פיזית לקהילה האתנית (Boal, 1981; Massey, 1985). התפזרות זו מתרחשת כאשר נפסקת או מצטמצמת האפליה מצד קבוצת הרוב. במקרה כזה, יתכן שהערוב בשכונות המגורים ישמור על יציבותו לאורך זמן. בן ארצי (1980) מצא שחלק מהאוכלוסייה הערבית בחיפה מתגורר במפוזר בשכונות יהודיות. ערבים אלה הוגדרו על ידו כ"חלוצים", כיוון שאינם יוצרים ריכוזים כלשהם.

נכונות ליחסים חברתיים בין יהודים לערבים בישראל

יחסים בין-אתניים כוללים דרגות שונות של מפגש ומגע בין הקבוצות האתניות, החל ממגע שטחי יחסית וכלה במגע הדוק ומחייב. כך, ניתן לתאר יחסי יהודים-ערבים כרצף שבקצהו האחד נכונות ליחסי עבודה משותפים ובקצהו השני נכונות לנישואי תערובת. בין הקטבים נמצאים דפוסי מגע כגון יחסי חברות, מגורים באותה עיר, לימוד משותף של הילדים ומגורים סמוכים (צמח, 1980). מגורים סמוכים כרוכים לעתים בבחינה ריאלית של קשרים חברתיים ברמות שונות בין שתי האוכלוסיות. להלן מובאים מספר ממצאים מתוך מחקרים, שעסקו בנכונות יהודים וערבים בישראל למפגש בכמה מן התחומים לאורך הרצף האמור.

נכונות לקשרי חברות

ממצאי המחקרים, הנוגעים לנכונות היהודים לקשרי חברות עם ערבים, אינם עקביים והנכונות לקיים קשרים שכאלה נעה בין 8 ל-50 אחוזים. לעומתם, כשני שלישים מן הערבים מביעים נכונות לקשרי חברות עם יהודים. במחקר שנערך על ידי Peres (1989) בשנת 1980 בכל הארץ נמצא, כי 24 אחוזים מן היהודים תומכים בביטול ההפרדה בין בתי ספר יהודיים וערביים, לעומת 35 אחוזים מן הערבים. במחקר נוסף שערך Smootha בשנת 1985 בכל הארץ, המצוטט אצל אסדי ופריי (1986), נמצא כי 49 אחוזים מן היהודים תומכים בהקמת בתי ספר אינטגרטיביים לאלה המעוניינים בכך, לעומת תמיכה של 79 אחוזים מן הערבים. שיעורים אלה נמוכים יותר (35% בקרב היהודים ו-67% בקרב הערבים) כאשר מדובר בשליחת ילדיהם שלהם לבתי ספר כאלה.

Smootha (1989) חקר ערבים כפריים ועירוניים כאחד. עבור הכפריים ואלה שחיו בערים ערביות, הייתה השאלה היפותטית ועמדוניהם לא נדרשו לעמוד במבחן המציאות של מגורים מעורבים. יתכן שזו הסיבה לנכונות הגבוהה שהופגנה במחקר זה בנוגע לערוב במערכת החינוך. במציאות נראו הדברים אחרת; בעכו, מצא Cohen (1973) שרוב התושבים הערבים בשכונה המעורבת העדיפו להמשיך ולהשתמש בשירותי החינוך הערביים הממוקמים בעיר העתיקה (מהלך כ-2 ק"מ), למרות חוסר הנוחיות הכרוך בכך,

ולא השתמשו במערכת החינוך היהודית המצויה בתוך השכונה עצמה. בן ארצי (1980) מצא בקרב ערביי חיפה, כי רוב התלמידים הערבים נשלחו לבתי ספר עדתיים ורובם המכריע סברו, כי עדיף לשלוח את הילדים לבית ספר ערבי ולא להעדיף על פניו רמת לימודים גבוהה יותר בבית ספר יהודי. חפר (1987) מציינת שהערבים שהיגרו אל נצרת עילית המשיכו להשתמש במוסדות החינוך הערביים הממוקמים בנצרת.

נכונות למגורים מעורבים

במספר מחקרים נמצא, 10-30 אחוזים מהיהודים מוכנים לגור עם ערבים בשכונה מעורבת לעומת שיעור כפול בקרב הערבים. במחקר שערך Peres (1971) בשנת 1967 נמצא כי 11 אחוזים מן היהודים מוכנים לגור באותו רובע עם ערבים, לעומת 36 אחוזים מן הערבים. במחקר שערך Smootha (1984) בכל הארץ בשנת 1976 נמצא, כי 19 אחוזים מן היהודים מוכנים לגור בשכונה מעורבת, לעומת 40 אחוזים מן הערבים. בן ארצי (1980) מצא בסקר שערך בחיפה בשנת 1977, כי 25 אחוזים מהם מוכנים למגורים מעורבים עם יהודים באזור יהודי. צמח (1980) מצא בסקר ארצי בקרב יהודים, כי 30 אחוזים מהם מוכנים לגור עם ערבים באותו רחוב. סמוחה, שחקר בסקר ארצי את שאלת ההפרדה בין שכונות יהודיות לערביות מצא, כי 23 אחוזים מן היהודים אינם תומכים בהפרדה זו, לעומת 40 אחוזים בקרב הערבים (Smootha, 1989). בסקר 1985 מצא סמוחה, כי 24 אחוזים מהיהודים ו-48 אחוזים מהערבים מוכנים בעצמם לחיות בשכונה מעורבת.

בסקר ארצי אחר משנת 1986 מצא Smootha שיעור דומה של אי תמיכה בהפרדה בין שכונות יהודיות לערביות: 20 אחוזים בקרב היהודים ו-40 אחוזים בקרב הערבים. רק בחיפה מצא בן ארצי (1980) שיעור נכונות נמוך יחסית, 25 אחוזים, בקרב הערבים לגור בשכונה מעורבת. ערביי חיפה מפגינים נכונות מועטה לא רק למגורים מעורבים, אלא גם לערוב במערכת החינוך.

חלק מהחוקרים אף בדקו נכונות למגורים מעורבים באותו בניין. בסקר בשנת 1987 מצא Peres (1971) כי 22 אחוזים מן הערבים מוכנים לכך לעומתו מצא Smootha (1984) במחקר שערך בכל הארץ, בשנת הארץ, בשנת 1976, כי 20 אחוזים היהודים מסכימים, שאחד משני השכנים משני השכנים בדירה הסמוכה יהיה מהלאום השני, לעומת 35 אחוזים מן הערבים. בסקר הארצי מצא גם צמח (1980) כי 26 אחוזים מן היהודים מוכנים לגור באותו בניין. המגמה שעולה היא, כי מידת הנכונות לגור באותו בניין עם בני הלאום השני פוחתת במעבר מרמת השכונה או הרובע, לרמת הבניין.

למרות שהמחקרים הנוגעים לקשרי חברות ולערוב בחינוך ובמגורים נערכו בתקופות ובשיטות שונות בקרב סקטורים שונים באוכלוסייה היהודית והערבית, ממצאיהם דומים למדי: ישנה א-סימטריה ברורה, הנובעת מטיב היחסים בין קבוצה דומיננטית וקבוצת מיעוט. הערבים, בדומה לקבוצות מיעוט אתניות רבות אחרות בעולם, מפגינים נכונות רבה יותר ליחסים חברתיים עם קבוצת הרוב היהודית, כולל קשרי שכנות וחברות, אחד ההסברים להבדלים בנכונות היהודים והערבים למגע ולערוב נעוץ בטיב היחסים ביניהם. אלה יחסי א-סימטריה תלתיים, בהם השותפים אינם תלויים במידה שווה האחד בשני וליהודים כוח רב יותר להשפיע על התנהגות הערבים (Hoffman, 1972).

ממצאי המחקרים השונים מצביעים על כך שהיהודים, כמו כל חברי קבוצת רוב, מגלים נכונות מועטה ליצור יחסים עם ערבים וחלקם אף נאחזו בסטריאוטיפים ובדעות קדומות בנוגע אליהם (זהר, 1972; בנימיני, 1980; צמח, 1980; מחאמיד, 1981). כמה חוקרים מצאו שאי הנכונות ליצור יחסים עם ערבים בולטת יותר בקרב עדות המזרח (Smoooha, 1984; Peres, 1971). צמח (1980) מצאה, כי נכונות יהודים למגע עם ערבים היא רבה יותר בקרב בעלי השכלה גבוהה, ילידי אירופה-אמריקה או בניהם ילידי הארץ. נכונות רבה יותר נמצאה בירושלים, בחיפה ובבאר-שבע, בהן מתגוררים ערבים (לעומת ערי הפיתוח בהן אין מתגוררים ערבים). אנו למדים ממצאי המחקרים כי למרות שחלק ניכר מהיהודים מתנגד לערוב במגורים ובמערכת החינוך ואף ליצירת קשרי ידידות או חברות עם ערבים, ישנו "גרעין רך" המכיל כרבע מהאוכלוסייה המוכן לכל אלה. אשר לערבים (Smoooha, 1989) סבור, שמיעוט ערבי לא מבוטל מצדד באינטגרציה כיוון שהיא מהווה מכשיר רב עוצמה להשגת שוויון הזדמנויות ומשאבים.

גורמים המשפיעים על היחסים בשכונה המעורבת

חלק גדול מהמחקר בפסיכולוגיה חברתית בנוגע למגורים מעורבים נערך בהתאם ל"היפותזת המגע" (Contact Hypothesis), הטוענת כי למגע בין קבוצות שונות יש השפעה חיובית על היחס הבין-קבוצתי והדעות הקדומות ההדדיות (אמיר, 1977; Amir, 1969; Allport, 1954). מגע הדוק (שיחות מתמשכות, ביקורים הדדיים וכד') מאפשר לאנשים להגיע להכרות ברמה אישית (Amir et al., 1985). המצדדים ב"היפותזת המגע" טוענים, שהם אינם נוטים להתחבר עם הגרים בקרבתם. כיוון ששכונות מגורים מעורבות מספקות לתושביהן הזדמנויות שונות למגע קרוב ולא פורמלי בין הקבוצות השונות, עשויות הפעילויות הלא-פורמליות (כגון שימוש משותף במכבסות הממוקמות בבניין) להצמיח קשרים חברתיים (Jahoda and West, 1951).

מור (1989) מציין, כי הנחותיה של "היפותזת המגע" תקפות רק כאשר המגע מתקיים מתוך רצון וכאשר קבוצת המיעוט היא בעלת סטטוס חברתי-כלכלי גבוה דיו. לדבריו, בישראל הפער בסטטוס החברתי של היהודים והערבים הוא גדול ועל כן מעטים הסיכויים לשינוי ביחסים בין קבוצת הרוב היהודית למיעוט הערבי, והמגע אף עלול להרע אותם.

בישראל קיים נסיון מחקרי מועט למדי הנוגע להשפעת השכנות הקרובה על היחסים בין היהודים לערבים. Cohen (1973) חקר את היחסים בין יהודים לערבים בשכונה מעורבת בעכו, שתושביה הערבים נבחרו בקפדנות והיוו בה מיעוט קטן בלבד. בשכונה זו לא ארעו סכסוכים חמורים על רקע אתני, אף לא בעת מלחמת ששת הימים בשנת 1967. אמנם לא נוצרו בשכונה זו הרבה קשרי חברות עמוקים ולטווח ארוך, אך גם לא היה בה ולו הסימן הקל ביותר למתח בין היהודים לערבים. כמה שנים לאחר מכן, חקרו דויטש ואח' (1982) את אותה שכונה עצמה והם מדווחים, שכ-60 אחוזים מהיהודים וכ-80 אחוזים מן הערבים מעוניינים להישאר במקומם ורק מעטים יחסית ציינו שהם רוצים לעזוב. רוב הנחקרים היהודים והערבים ציינו, שהמגע בינם לבין בני הלאום השני ארע במסגרת השכנות עצמה. רק שיעור נמוך יחסית דיווח על מגע חברתי במסגרות אחרות, מחוץ לשכונה. לעומתם, מצא בן ארצי (1980) כי הערבים שהתגוררו בשכנות ליהודים בחיפה הביעו נכונות מועטה להתגורר עם יהודים ברובע, המאוכלס ברובו המכריע על ידי תושבים יהודים.

קשה לקבוע אם היחסים הטובים ושביעות הרצון היחסית, הבאים לידי ביטוי במחקריהם של Cohen (1973) ושל דויטש ואח' (1982), אכן נגרמו בשל המגורים המעורבים. בכל דיון על השפעת המגע על עמדות הקבוצות השונות יש לזכור, שכון ועוצמת השינוי, המתרחשים בעקבות המפגש, תלויים במידה רבה ביחס הראשוני. המגע נוטה להפחית גישה שלילית לבני הקבוצה האחרת רק בין פרטים, שמלכתחילה אינם בעלי גישה שלילית. כאשר הגישה הראשונית היא שלילית, המגע עלול להעצים אותה בשל הנטייה לחפש עדויות התומכות בגישה השלילית, תוך כדי התעלמות מעדויות סותרות (Amir et al., 1985). יתכן, שהתושבים היהודים ואף הערבים המתגוררים בשכונות המעורבות שנחקרו, נשארו בהן בשל עמדותיהם הסובלניות או שנכנסו לגור בהן בשל עמדות כאלו. נוסף לכך, אין בידנו מידע השוואתי הנוגע ליחסים בין יהודים לערבים המתגוררים במרחק רב זה מזה.

יש להעיר, שהקירבה הגאוגרפית הינה תנאי הכרחי אך לא מספיק. כדי שהמגע הבין-קבוצתי יצור התקרבות דרושה לו לגיטימציה ממסדית או חברתית, באמצעות חוק. דוגמה לשינוי החיובי בגישתם של תושבים לבנים בארצות הברית כלפי יחסים בין-גזעיים

הינה השפעת החלטותיו של הממשל האמריקני, אשר עשו לקידום השוויון של התושבים השחורים. יש בכך כדי לשמש לקח בעל עניין לקובעי מדיניות בישראל.

תחושתם של חברי קבוצת הרוב, תושבי השכונה המעורבת, לגבי סיכויים להמשיך ולהיות רוב בשכונה הינה גורם מכריע בהחלטתם להשאר או לעזוב. בספרות המחקרית מקובל להניח שבשכונה העוברת תהליך של ערוב אתני ישנה "נקודת מפנה" (Tipping Point), בה שיעור קבוצת המיעוט הופך להיות גבוה במידה המעוררת את עזיבתם של חברי קבוצת הרוב (Boal, 1981; Bradburn et al., 1971; Clark, 1986; Farley et al., 1979; Morrill, 1975; Taylor, 1979; Yinger, 1976).

בכמה שכונות מעורבות בערי ישראל, גדל בהתמדה שיעור האוכלוסייה הערבית בשל עזיבת התושבים היהודים. עזיבת יהודים התרחשה בממדים ניכרים, כאשר האוכלוסייה הערבית הפסיקה להוות מיעוט קטן בשכונה.

מערך המחקר בשכונה המעורבת ביפו

חלק ניכר מערביי יפו התגורר משך שנים בדפוס מגורים מובחן מבחינה מרחבית. בשנים האחרונות נערכו בריכוז המגורים הערבי פינויים בהיקף נרחב בשל איטום והריסת בתים, ולמפונים ולחסרי הדיר לא ניתן דיר חלופי בתחומו. תהליכים אלה גרמו לשינויים בדפוס המגורים הריכוזי של האוכלוסייה הערבית. ריכוז המגורים של ערביי יפו גלש לעבר השכונות היהודיות שבקירבתו המיידית. בשכונות אלה מצויות עתה דרגות שונות של ערוב בין ערבים ליהודים ובהן נערך מחקר זה, שמטרתו לבחון את עמדות והתנהגות יהודים וערבים בשכונה מעורבת בנוגע לערוב במגורים ובשירותים נבחרים, על מנת לאתר תחומים בהם התערבות תכנונית עשויה לשפר את איכות החיים של התושבים.

איתור שכונת המחקר

לשם עריכת המחקר על יחסי יהודים-ערבים בשכונה מעורבת ברובע יפו של העיר תל אביב-יפו, היה חשוב לאתר שכונה, שבה יהודים וערבים מתגוררים באותם הבניינים ושבה האוכלוסייה הערבית מהווה יותר ממיעוט זעיר, כך שנוכחותה מורגשת בחיי היומיום בשכונה. השכונה שנבחרה ממוקמת בלב יפו, סמוך לריכוז המגורים הערבי. היא נבחרה בעיקר על פי שיקולים של הרכב באוכלוסייה, כיוון שאחוז התושבים הערבים בה הינו מהגבוהים בשכונות המעורבות ביפו. רוב התושבים הערבים בשכונה הגיעו אליה בשנים האחרונות, כך שניתן להתרשם גם מתגובת הדיירים היהודים להגירת ערבים לשכונה.

לשכונת המחקר מיקום מרכזי ברובע יפו, בין שני מוקדי המסחר וצירי התנועה העיקריים, רח' יפת ושדרות ירושלים. מוסדות החינוך היהודיים והערביים נמצאים בקירבתה. בשכונה עצמה רחוב ראשי סואן למדי, המשמש נתיב תנועה לתחבורה פרטית וציבורית, ולאורכו חנויות ושירותים אישיים. יש בה גם רחובות צדדיים ושקטים יחסית. כמו כן, נמצאים בשכונה גן ילדים ממלכתי יהודי ומועדון לקשישים. בקירבת השכונה נמצאים בית ספר יסודי, קן תנועת הצופים, מעונות יום, מסגד וכנסיות.

רוב הבניינים בשכונת המחקר הם בניינים מעורבים, כלומר מתגוררת בהם לפחות משפחה ערבית אחת. ישנם גם בניינים מעטים שכל דייריהם יהודים או ערבים. בשכונה מספר טיפוסי בניינים.

בניינים דו-קומתיים, בני כמה כניסות, כשבכל כניסה מתגוררות 4 משפחות;

בניינים בני 4 קומות עם חצר מגודרת;

בניינים בני 6-8 קומות ובהם מעלית.

המדגם

המחקר נערך בקרב מדגם של משפחות יהודיות וערביות, המתגוררות בבניינים מעורבים. לשם כך נסרקו כל הבניינים בשכונת המחקר ואותרו בניינים הכוללים משפחות יהודיות וערביות. למראיינים נמסרה רשימה המכילה את כל הבניינים המעורבים בשכונה, בהם הם נתבקשו לראיין. במדגם נכללו אך ורק משפחות בהן לפחות ילד אחד מתחת לגיל 18, על מנת שאפשר יהיה לבדוק את השימוש בשירותי חינוך ובמגרשי משחקים, וכן את היחסים בין ילדים יהודים וערבים.

בבניינים המעורבים שנבחרו לדגימה נמצאו 363 דירות; מתוכן רק 112 ענו על הקריטריונים ובעליהן הסכימו להתראיין. 12 שאלונים לא נמצאו ראויים לעיבוד, ועל כן לא נלקחו בחשבון. ב-100 משקי הבית של המדגם הסופי נכללו 58 משקי בית יהודים ו-42 משקי בית ערבים.

כלי המחקר העיקרי היה שאלון מובנה, שכלל ארבעה נושאים מרכזיים: מאפיינים כלליים של המרואיין; הקשר שלו ליפו ולשכונה; מידת הערוב אליה נחשף המרואיין בחיי היומיום בשכונה, והתייחסותו לכך; ועמדתו בנוגע לערוב בין יהודים לערבי במגורים ובמערכת השירותים.

מגבלות המחקר

למחקר זה מספר מגבלות, המשפיעות על מובהקות הממצאים ומידת יצוגיותם. אלה המגבלות העיקריות:

גודל המדגם – המחקר מתבסס על סקר שדה של 100 משקי-בית. אוכלוסיית המחקר חולקה לשתי קבוצות, יהודים וערבים. יש בעובדה זו השפעה על מידת המובהקות הסטטיסטית של חלק מהמצאים.

אמיתות הדיווח – אף כי השאלון היה אנונימי ונעשו כל המאמצים כדי לתת למרואיינים הרגשה נוחה, קשה לקבוע האם בכל המקרים נתקבלו דיווחים אמיתיים. כיוון שהמחקר עסק בסוגיות חברתיות רגישות, יש להניח שחלק מהמרואיינים היהודים והערבים הסוו לעתים עמדות נחרצות או קיצוניות על ידי בחירה בקטגוריה "לא יודע", או מתן תשובה השונה מהעמדה האמיתית.

ייצוגיות – קבוצות המחקר, בדומה לאוכלוסיית השכונה כולה, עברו התמיינות מסוימת. חלק מתושבי השכונה היהודים הינם אלה אשר החליטו להישאר בדירתם או להיכנס אליה למרות, ואולי בשל, מגורי ערבים בשכונה. יתכן שהתנהגותם ועמדותיהם שונות מאלה של התושבים היהודים אשר בחרו לעזוב את השכונה או לא להתגורר בה, ואלה אינם כלולים במחקר זה. כמו כן, התושבים הערבים בשכונה הינם אלה המוכנים או מעוניינים להתגורר בשכונה יהודית, ויתכן שהם שונים בכך מערבים אחרים ביפו. כמו כן, התנהגותם ועמדותיהם של היהודים והערבים המשתקפות במחקר זה אינן מאפשרות להסיק מסקנות הנוגעות ליחסי יהודים וערבים בכלל, אלא ליחסים המתקיימים בשכונות מעורבות.

זמניות – המחקר משקף את המתרחש בשכונה המעורבת ביפו בנקודת זמן מסוימת (קיץ 1990). יש להניח, כי עם הזמן עשויים לחול שינויים בהרכב התושבים, בהתנהגותם ובעמדותיהם, במיוחד בהקשר למאורעות בעלי משקל ביפו או בארץ כולה.

אף כי המגבלות שצוינו מחייבות זהירות בהסקת מסקנות מן המחקר, לחלק מהמצאים כוון משותף והם מצטרפים אל ומעידים על מגמות העשויות להתקיים בשכונות נוספות, בהן מתגוררים יחדיו יהודים וערבים, הן ביפו והן בערים מעורבות אחרות בישראל.

מאפייני האוכלוסייה בשכונה המעורבת ביפו

שכונת המחקר מוקפת משלושה עברים בשכונות ערביות והשתקעו בה תושבים ערבים רבים בשנים האחרונות. בעוד תושבים יהודים העתיקו את מגוריהם מן השכונה, כמחצית התושבים באזור הסטטיסטי (732) בו נמצאת השכונה הם ערבים. לעומתם, העתיקו תושבים יהודים את מגוריהם מן השכונה. במחקר נמצא כי 75 אחוזים מהמרואיינים הערבים, שהתגוררו ביפו קודם לכניסתם לדירה הנוכחית, הגיעו מעג'מי ומגבעת עליה, שכונות בהן ישנו ריכוז רב של אוכלוסייה ערבית. שליש מהמרואיינים

הערבים הגיע לשכונה לפני 5-9 שנים, ולמעלה ממחציתם הגיע לשכונת המחקר לפני ארבע שנים או פחות. כמו כן, נמצא כי 55 אחוזים מהמרואיינים הערבים אינם דיירים ראשונים בדירתם, וכי 78 אחוזים מתוכם ציינו שקדמה להם בדירה משפחה יהודית; נתון המעיד על תחלופה בין תושבים יהודים לערבים בשכונת המחקר.

המאפיינים הדמוגרפיים של היהודים והערבים באוכלוסיית המחקר דומים זה לזה בשל תנאי הדגימה: נבדקו משקי בית עם ילדים מתחת לגיל 18. ואכן, גודל משק הבית באוכלוסיית המחקר אינו שונה בין יהודים לערבים: 4.93 נפשות בממוצע למשק בית יהודי, ו-4.78 נפשות בממוצע למשק בית ערבי. לכן גם רוב אוכלוסיית המחקר (67% מהיהודים ו-74% מהערבים) הינה מתחת לגיל 40. אולם, בשכבת הגיל הצעירה (עד 29) יש הרבה יותר ערבים מיהודים. ליותר משקי בית ערבים (83%) לעומת היהודים (67%) יש ילדים בגילאים צעירים (14-0).

62 אחוזים מהנחקרים היהודים הם ממוצא אסיה-אפריקה, שיעור דומה לזה של כלל היהודים ביפו. 59 אחוזים מהיהודים הינם ילידי ישראל. רוב היהודים שלא נולדו בישראל, עלו אליה בילדותם.

לשיעור דומה של ערבים (61%) ויהודים (56%) יש הורים עם "ותק יפואי": המתגוררים כעת או גרו בעבר ביפו. היהודים ותיקים יותר מן הערבים בשכונה. בעוד כמחצית מהיהודים מתגוררת בשכונה עשר שנים ומעלה, רק מעטים מבין הערבים ותיקים בשכונה: 57 אחוזים מהמרואיינים הערבים הגיעו לשכונה לפני פחות מארבע שנים ושליש הגיע לפני 5-9 שנים.

אף כי ליהודים ביפו (רובע 7 של ת"א-יפו) סטטוס חברתי-כלכלי גבוה מזה של הערבים (הכנסה גבוהה יותר לנפש סטנדרטית, יותר מועסקים שמשלח ידם מוגדר כ"צווארון לבן גבוה", רמת השכלה גבוהה יותר), נמצא שהסטטוס החברתי-כלכלי של אוכלוסיית המחקר הערבית דומה לזה של היהודים. רוב אוכלוסיית המחקר היא מסטטוס חברתי-כלכלי בינוני-נמוך, שהוא בדרך כלל גבוה מזה של אוכלוסיית רובע יפו, הן בקרב היהודים והן בקרב הערבים. הדבר מתבטא בשיעור תעסוקה גבוה ובשיעור בעלי מקצועות אקדמיים, חפשיים, טכניים ומנהליים.

בכל זאת ישנם כמה הבדלים בין יהודים לערבים בשכונה המעורבת כאשר בודקים מאפיינים ספציפיים. האוכלוסייה הערבית בשכונת המחקר משכילה יותר מהיהודית רק ל-9 אחוזים מהיהודים, לעומת 19 אחוזים מהערבים, למעלה מ-13 שנות לימוד (14% בקרב המוסלמים ו-24% בקרב הנוצרים). שיעור הבעלות על דירות גבוה יותר בקרב אוכלוסיית המחקר הערבית: כ-90 אחוזים מהמרואיינים הערבים ו-67 אחוזים מהיהודים

מתגוררים בדירה בבעלותם, השאר מתגוררים בשכירות ומיעוט מבוטל בדמי מפתח. בשכונת המחקר יותר ערבים מתגוררים בדירות גדולות, ששטחן עולה על 60-80 מ"ר.

הבדלי הסטטוס הקטנים בין הערבים ליהודים והעובדה, שכלל ערביי יפו הינם בסטטוס הנמוך מזה של אוכלוסיית המדגם, מרמזים אולי על כך שבשכונה ישנו מפגש בין ערבים "חזקים" יחסית מבחינה כלכלית, שהיגרו לשכונה בתהליך המוביליות כלפי מעלה, לבין יהודים "חלשים" יחסית שכנראה ידם אינה משגת לצאת ממנה.

היחסים החברתיים בין יהודים לערבים

כדי לבדוק האם העמדות, שהביעו יהודים וערבים במחקרים השונים שנערכו בישראל, משתקפות ביחסים החברתיים המתקיימים בשכונה, נבחנו כמה נושאים המאפשרים כמכלול, להתרשם מהאווירה החברתית בין שתי הקבוצות.

תחושת הערבים בשכונה

תחושת הערבים לגבי האווירה בשכונה המעורבת עולה בתשובותיהם לשאלה "מה חושבים שכניך היהודים על כניסתן של משפחות ערביות לבנין ולשכונה" התפלגות התשובות מפורטת בלוח 1:

לוח 1: הערכת הערבים את תגובת שכניהם היהודים להשתכנותם בשכונה*

הערכת התגובה	אחוזים
הם לא מרוצים	12.6
חלק מרוצים וחלק לא מרוצים	6.3
הם התנגדו רק בהתחלה	31.2
לא אכפת להם	34.3
הם מרוצים	15.6
סה"כ (אחוזים)	100.0
סה"כ (מספרים מוחלטים)	32

* הלוח לא כולל תשובות שנכללו בקטגוריות "לא יודע" ו"אחר".

מחצית המרואיינים הערבים ציינו, כי חשו באי-רצון כלשהו לכניסתם לשכונה (יש להעיר שהתשובה "לא אכפת להם" אינה חד-משמעית ועשויה להעיד על התחמקות של המרואיינים ממתן תשובה ישירה). אולם, לא כל המרואיינים הערבים, שחשו בעבר אי-

רצון מצד היהודים חשים בו גם כיום וחלקם ענו תשובות כגון "בהתחלה היהודים חששו, אחר כך הפכנו חברים", "בהתחלה היהודים לא רצו, אחר כך ראו שאנחנו בסדר", "בהתחלה התנגדו, אבל התרגלו ועכשיו הם אדישים". כלומר, התרשמותם של מרואיינים ערבים אלה היא כי התנגדות היהודים שככה.

נראה, שגם אם היהודים מתנגדים למגורי ערבים בשכונה הם אינם נותנים לכך ביטוי חריף בחיי היומיום. כנראה, חלה בשכונה יציאה סלקטיבית של תושבים יהודים, שהתנגדותם לנוכחות ערבים הייתה עזה ביותר. תושבים יהודים חדשים אשר נכנסו לגור בשכונה, שהערוב בה הוא עובדה קיימת, אינם מתנגדים באופן חריף למגורים מעורבים.

הערבים המתגוררים בשכונת המחקר ביפו לא חוו התנגדות אקטיבית כמו זו שנתקלו בה ערבים שעברו לגור בנצרת עילית, אשר כללה פעילות מאורגנת של התושבים, הפגנות והפצת כרוזים (חפר, 1987). ערביי שכונת המחקר ביפו חשו בהתנגדות מתונה המורגשת כנראה רק ברמת יחסי השכנות.

יחסי שכנות

יחסי השכנות מהווים אחת הדרכים החשובות לקשירת קשרים חברתיים. חשיבותם רבה גם לניצול שעות הפנאי, כאשר רמת ההכנסה נמוכה ומידת הניידות מצומצמת (מנחם, 1973). במחקר שערך דויטש ואח' (1982) בשכונה מעורבת בעכו, נמצאה אסימטריה בדווחי היהודים והערבים על יחסי השכנות ביניהם. רוב הערבים ורק שליש מהיהודים הגדירו אותם כיחסי שיתוף פעולה, ושאר היהודים הגדירו את היחסים כיחסי אדישות או יחסים פורמליים, או שצינו כי אין כלל יחסים הדדיים (שם). במחקר שנערך בקרב ערבים המתגוררים בשכונות מעורבות בנצרת עילית, ציינו הערבים שיחסי השכנות עם היהודים תקינים בדרך כלל ורובם המכריע הגדיר אותם כ"טובים" ו"טובים מאד" (חפר, 1987). החוקרת הסיקה, שהגדרות הערבים נובעות מרמת הציפיות מיחסי שכנות עם יהודים (גם אמירת "שלו" עשויה להיחשב יחסים טובים עם שכן יהודי), ושביעות הרצון הרבה מיחסי השכנות מושפעת במידה מסוימת גם מרגישות השאלה ומנסיונם של המרואיינים הערבים לחפות במידה זו או אחרת על תחושת ניכור (חפר, 1987).

המרואיינים בשכונת המחקר ביפו נתבקשו לתאר כמה תחומים של היחסים החברתיים בשכונה: יחסי שכנות (איכות, תדירות, מיקום, תדירות הסכסוכים) וקשרי חברות שלהם ושל ילדיהם. כל אלה בהתייחס לקשרים עם בני אותו לאום ועם בני הלאום השני.

הבדיקה הראשונה של יחסי השכנות בשכונת המחקר ביפו התייחסה לטווח גאוגרפי מצומצם: בניין המגורים. המרואיינים נשאלו לגבי יחסי השכנות עם שכנים, בני אותו

הלאום ומהלאום השני, המתגוררים בדירות אחרות בבניין. כמצופה, נמצא כי היהודים, וגם הערבים – אם כי מעט פחות, מקיימים יחסי שכנות טובים יותר עם בני הלאום שלהם מאשר עם בני הלאום השני. בכל זאת, למעלה משני שליש היהודים ורוב הערבים מדווחים על יחסי שכנות טובים עם שכנים לבניין בני הלאום השני. השיעור הגבוה יותר של ערבים, המדווחים על יחסים טובים עם שכניהם מהלאום השני, דומה לדיווח במחקרם של דויטש ואח' (1982) בעכו ובמחקרה של חפר (1987) בנצרת עילית. בדומה למסקנתה של חפר (1987), גם אנו סבורים כי יתכן שהמרווינים הגדירו את יחסי השכנות המתקיימים ביניהם כ"יחסים טובים" ולמעשה כוונתם ליחסים נעדרים עימותים, ולא דוקא ליחסי שכנות קרובה.

לעומת המפגש האקראי ואולי גם השטחי המתרחש בין שכנים בבניין או בחצר, מהווים ביקורים הדדיים צורה אינטימית למדי של מפגש, המצביעה על בחירה ברורה של הפרט להתקרב לשכניו מבחינה חברתית. בדיקת האתר בו מתרחש המפגש בין השכנים (מאותו לאום ובני לאום שונה) ובדיקת תדירות המפגשים אפשרו לבחון האם לאווירה החיובית, המשתקפת מדווחי המרווינים על יחסי השכנות, יש ביטוי גם בחיי היומיום. הממצאים מפורטים בלוח 2.

לוח 2: מפגשים בין שכנים יהודים וערבים (באחוזים)

ערבים			יהודים			
לא נפגש	לעתים רחוקות	לעתים קרובות	לא נפגש	לעתים רחוקות	לעתים קרובות	מקום המפגש עם שכנים מהלאום האחר
33	26	40	71	19	10	בדירת המרוויין
31	31	38	72	17	10	בדירת השכנים

מלוח 2 עולה, שבדומה לדיווח על יחסי שכנות, קיימת א-סימטריה גם בדיווח על מפגשים בין יהודים וערבים: שיעור גבוה יותר של ערבים מדווח על מפגשים עם שכניו בני הלאום האחר, בדירתם ובדירת השכנים. דויטש ואח' (1982) מצאו בשכונת וולפסון המעורבת בעכו א-סימטריה בדווחי הערבים והיהודים על מפגשים ביניהם והסיקו מכך, שבתיהם של הערבים פתוחים יותר למפגש הדדי בהשוואה לבתי היהודים. הפער בדיווח עשוי להיות מוסבר גם על ידי היחס המספרי בין שתי האוכלוסיות. הערבים חשופים לפגישות עם היהודים הרבים מהם, ואילו היהודים עצמם יכולים להסתפק במפגשים

הנוצרים בקרב האוכלוסייה היהודית הגדולה. נוסף לכך, יתכן שלערכים עניין רב יותר להתחבר עם יהודים, משום שמעמדם החברתי נתפש כגבוה יותר (אמיר ואח', 1981) וההכרות עימם עשויה לקדם את האינטרסים שלהם.

ראוי להדגיש, כי למרות שלכל המרואיינים היהודים יש שכנים ערבים בבניין וליותר ממחציתם שכנים ערבים הגרים לידם, רובם המכריע (72%) אינו נפגש כלל עם שכניהם הערבים. רוב היהודים, שנפגשים עם שכניהם הערבים, עושים זאת רק לעתים רחוקות. לעומתם, שליש (32%) בלבד מן הערבים אינם נפגשים עם שכניהם היהודים.

קשרים חברתיים בין ילדים

כאמור, לכל משקי הבית היהודיים והערביים שנכללו במדגם יש לפחות ילד אחד מתחת לגיל 18. אלה נשאלו על קשרים חברתיים של ילדיהם עם ילדים מן הלאום האחר. מתשובותיהם עולה שוב א-סימטריה בין יהודים לערבים. ילדים יהודים ממעטים לארח בביתם או להתארח בבתייהם של ילדים ערבים לעומת ילדים ערבים. א-סימטריה דומה קיימת ביחס למשחקים משותפים (ראה לוח 3).

לוח 3: ביקורים בבתיים ומשחקים משותפים בין ילדים יהודים וערבים (באחוזים)

ילדים יהודים	ילדים ערבים	
		ביקורים בבתיים:
32	74	מארחים ילדים מהלאום האחר בביתם
36	68	מתארחים בביתם של ילדים מהלאום האחר
		משחקים משותפים:
46	84	משחקים לעתים קרובות עם ילדים מהלאום האחר
42	13	אינם משחקים אף פעם עם ילדים מהלאום האחר

מלוח 3 עולה, שהילדים נוטים יותר לשחק עם ילדים מהלאום האחר מאשר לארח או להתארח אצלם. העובדה שבשכונת המחקר מתקיימים יותר משחקים משותפים לעומת ביקורים הדדיים היא צפויה, כיוון שארוח הינו בעל גוון אישי ואינטימי יותר ומצריך נכונות רבה יותר להתקרבות. הארוח קשור גם בנכונות ההורים למגע עם ערבים, לעומת המשחק המשותף בין ילדים המתקיים בדרך כלל ללא נוכחות הורים.

נראה, שהיחסים קשורים לאיכות קשרי השכנות והחברות של ההורים היהודים עם ערבים, ולעמדתם בנוגע להתאמת השכונה לילדים ולערוב במגורים. כאשר ההורים היהודים מארחים בדירתם שכנים ערבים, מקיימים ילדיהם קשרים רבים יותר עם ילדים ערבים. בין המרואיינים היהודים, שמארחים בדירתם לעתים קרובות את שכניהם הערבים, יש יותר (67%) שדווחו על כך שילדים ערבים מבקרים את ילדיהם לעומת אלה שאינם מארחים כלל (24%). כמו כן, מציינים רוב המרואיינים היהודים (62%) שיש להם חברים ערבים, כי ילדים ערבים מבקרים את ילדיהם, לעומת מיעוט (22%) מאלה שאין להם חברים ערבים, המדווחים על ביקורים כאלה. רוב המרואיינים היהודים (69%) שיש להם חברים ערבים מציינים, כי ילדיהם מבקרים חברים ערבים. לעומתם, מיעוט (25%) מאלה שאין להם חברים ערבים מדווח על ביקורים כאלה. ככל שעמדת ההורים בנוגע לערוב מגורים חיובית יותר, כן מפותחים הקשרים החברתיים של ילדיהם עם ערבים.

אמנם המבוגרים היהודים ממעטים לארח ולהתארח אצל שכניהם הערבים, אך ילדיהם משחקים ונפגשים עם ערבים בתדירות רבה יותר. המבוגרים מדווחים על יחסים טובים בין הילדים היהודים לערבים, המתבטאים במשחקים משותפים ובביקורים הדדיים. אפשר להסיק מכך, שחלק מההורים מניחים לילדיהם חופש בחירה ניכר בקשירת קשרים עם ערבים ואף היה לכך ביטוי בראיונות. הורים יהודים ציינו ש"ילדים לא מבינים מה זה ערבים ומה זה יהודים ואין לאסור עליהם לשחק ביחד", "אסור למנוע מילד לשחק עם ילדים בגיל", "אסור להכניס לילד שנאה לראש". נוסף לכך, טענו הורים יהודים שילדיהם משחקים עם ילדים ערבים כיוון ש"אם לומדים ביחד וגרים ביחד אסור למנוע מהם לשחק ביחד".

קשרי חברות

בדומה ליחסי השכנות, ערבים רבים יותר (90%) מיהודים (23%) מדווחים על קשרי חברות עם הלאום האחר. כאמור, כיוון שהערבים מהווים רק חלק קטן מאוכלוסיית השכונה ומאוכלוסיית יפו, עשוי הפער הניכר לנבוע מיחסי הגודל, היוצרים חשיפה רבה יותר של האוכלוסייה הערבית למפגש עם יהודים.

הממצאים תואמים, באופן כללי, את העמדות שבטאו שתי קבוצות האוכלוסייה בכמה מהמחקרים הארציים, שבחנו נכונות לקשרי חברות הדדיים. בשכונת וולפסון המעורבת בעכו, הפגין המיעוט הערבי פתיחות רבה יותר מהרוב היהודי ליצירת קשרים אישיים עם בני הלאום השני (דויטש ואח', 1982).

בשכונה המעורבת ביפו נמצא, שכחמישית מהיהודים ורוב הערבים מקיימים קשרי חברות הדדיים. בנוסף להבדלים הנובעים מיחסי הגודל ומתפישת המושג "חבר", נובע

הפער כנראה גם מיחסי רוב-מיעוט בין קבוצות הנמצאות בעימות ממושך, שבעטיו מפגינים היהודים נטייה חלשה לעומת הקשרים החברתיים עם הערבים. מצאנו גם שעמדות היהודים, הנוגעות לערוב במגורים, קשורות לאיכות המגע החברתי שלהם עם ערבים: ככל שהעמדה סובלנית יותר מתרבים קשרי החברות עם ערבים, יחסי שכנות עימם טובים יותר וגדלה האינטנסיביות של קשרי ילדיהם עם ילדים ערבים. ככל שלהורים היהודים יש חברים ערבים, כך ילדיהם מארחים ומתארחים אצל חברים ערבים. סביר להניח, שמנהגי ההורים משפיעים על אלה של ילדיהם.

לוח 4 להלן מסכם את הממצאים הנוגעים ליחסים החברתיים בין היהודים לערבים בשכונת המחקר, על פי שכיחותם:

לוח 4: דרוג היחסים החברתיים בין היהודים לערבים על פי שכיחותם (אחוזים)

ערבים	יהודים	תחום המגע החברתי עם בני הלאום השני
84	46	משחקים משותפים של הילדים (לעתים קרובות+לפעמים)
74	36	ביקורים הדדיים של הילדים
34	19	קשרי חברות של המבוגרים ביפו (כולל בשכונה)
31	19	ביקורים הדדים אצל שכנים לעתים רחוקות
40	10	לעתים קרובות

ממצאי לוח 4 מצביעים על כך, שהיהודים מעוניינים פחות מהערבים באינטראקציה עם בני הלאום האחר, וכי קיימת א-סימטריה בכל תחומי המגע בין שתי קבוצות הלאום. מהלוח עולה גם, שבקרב היהודים והערבים קיים מדרג דומה של יחסים חברתיים. המדרג מוגדר במידה רבה על ידי מידת האינטימיות הכרוכה ביחסים החברתיים, החל ממשחקים משותפים של הילדים וביקורים הדדיים, דרך קשרי החברות של המבוגרים וכלה בקשרי שכנות.

נראה, כי היחסים הנוכחיים בין היהודים לערבים בשכונה המעורבת ביפו היו שלווים יחסית בעת עריכת המחקר, בשל הדמיון ביניהם בסטטוס חברתי-כלכלי והעובדה ששתי האוכלוסיות אינן מתחרות על משאבים כלכליים. נוסף לכך, היהודים שהתנגדו לערוב והיו בעלי אמצעים כלכליים "הצביעו ברגלים" ועזבו, ואילו הנותרים והדיירים החדשים בשכונה הם אולי סובלניים יותר מאלה שעזבו.

עמדות כלפי ערוב מגורים

חלק ניכר מהיהודים מתגורר בשכונת המחקר בשל כורח כלכלי ולא בשל עמדות סובלניות, ונראה שכיוון שאינו שבע רצון מתחומים רבים נוספים של החיים בשכונה היה עוזב אותה אילו רק יכול היה.

עמדת המרואיינים כלפי מגורים מעורבים של יהודים וערבים נבחנה על ידי תשובותיהם לשאלות על קירבת המגורים הרצויה בין יהודים לערבים ועל הרכב התושבים הרצוי בשכונה. כמו כן, נבדקה נכונות המרואיינים היהודים להמשיך ולהתגורר בשכונה אם יתהווה בה רוב ערבי.

קירבת המגורים הרצויה בין יהודים לערבים

כדי ללמוד על עמדתם בנוגע לערוב במגורים, נתבקשו המרואיינים לפרט את העדפתם מבין כמה דפוסי מגורים: שכונות נפרדות ליהודים ולערבים, מגורים משותפים באותה שכונה במרחק של כמה בתים, באותו בניין או דירה ליד דירה. בסקר נמצא, שרוב מכריע, 93 אחוזים, מהמרואיינים הערבים סבור שעל היהודים והערבים להתגורר יחדיו באותה שכונה. שיעור זה כפול ואף יותר משיעור הערבים שהביעו נכונות לערוב במגורים במחקרים אחרים בישראל. לעומת זאת, רק כשליש מן היהודים סבור, כי כדאי שיהודים וערבים יתגוררו באותה שכונה. למעלה ממחצית (56%) המרואיינים היהודים סבורים, שכדאי שערבים ויהודים יגורו בשכונות נפרדות. שיעור זה דומה לממצאיהם של מחקרים שונים שנערכו בישראל לאורך השנים.

נמצא, שכל המשיבים היהודים שצידדו במגורים מעורבים סבורים שבשכונה המעורבת רצוי שהיהודים והערבים יגורו באותם בנינים, דירה ליד דירה. ממצא דומה נתקבל גם במחקרים הכלל ארציים של Smootha (1984) ושל צמח (1980), בהם הפגינו היהודים נכונות דומה למגורים עם ערבים באותה שכונה וגם באותו בניין.

העדפות לגבי הרכבה הלאומי של השכונה

ליחסי הגודל בין קבוצת הרוב לקבוצת המיעוט חשיבות רבה בקביעת יציבות האוכלוסייה בשכונה מעורבת, כיוון שתחושת תושבים לגבי היותם קבוצת רוב או מיעוט הינה גורם מכריע בהחלטתם להישאר או לצאת את שכונתם. ניתן לשער, על כן, כי גם בשכונה המעורבת ביפו עשויה להתרחש יציאת יהודים רבים, אם וכאשר חלקם המספרי של הערבים בשכונה יעבור סף מסוים, אשר יהווה נקודת מפנה (Tipping Point). ואכן, כארבע חמישיות (79%) מהיהודים בשכונה זו ענו כי יעזבו אותם אם רוב הדיירים בבניין שלהם ובבניינים שלידם יהיו ערבים. אמנם, ממצאים אלה מצביעים על כך שמרבית

היהודים מעדיפים רוב יהודי בשכונה ולא ימשיכו לגור בה אם יתהווה בה רוב ערבי, אך עדיין נותר שיעור לא קטן של יהודים שאינם עומדים על כך, שבשכונה יהיה רוב יהודי.

בבדיקה מפורטת לא נמצא קשר בין העדפותיהם של היהודים לגבי ההרכב הלאומי בשכונה לבין הסטטוס החברתי-כלכלי שלהם, וזאת כנראה בגלל השונות המועטה במשתנה זה. אולם, נמצא כי יש קשר בין הנכונות להשאר בשכונה אם יהיה בה רוב יהודי לבין העמדות שהביעו המרואיינים היהודים כלפי שכונות מגורים מעורבות. שיעור ההסכמה לשכונות מעורבות, בקרב אלה שענו כי ישארו בשכונה אם יהיה בה רוב ערבי, הוא 65 אחוזים. שיעור ההסכמה לשכונה מעורבת, בקרב אלה שענו כי יצאו את השכונה, הוא 15 אחוזים בלבד. יחד עם זאת, עולה כי כשליש מן היהודים שהודיעו על הישארותם בשכונה למרות שיהיה בה רוב ערבי אינם מסכימים לשכונות מעורבות, וניתן לראות באלה "עקשנים" או "חסרי ברירה" אשר יצמדו למקומם למרות ההרעה במצבם.

חשוב להדגיש, כי למרות ששיעור ניכר מן היהודים מתנגד למגורים משותפים עם ערבים, ישנו "גרעין רך" של כ-20-30 אחוזים המסכימים לערוב, למרות שמאפייניו אינם עונים על הקריטריונים המקובלים, המגדירים אוכלוסייה בעלת עמדות סובלניות. שיעור המרואיינים שהביעו עמדות סובלניות דומה לזה המתקבל מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל. בשכונה המעורבת ביפו נמצא, כי למרואיינים אלה ולילדיהם קשרים חברתיים טובים יותר עם ערבים, לעומת היהודים שעמדתם סובלנית פחות.

לעומת זאת, התושבים הערבים בשכונה לא היו החלטיים בתשובותיהם לשאלה העוסקת בהעדפותיהם לגבי הרכבה הלאומי של השכונה. איש מהם לא ענה כי הוא מעדיף רוב ערבי בשכונה. כ-43 אחוזים בחרו בתשובה "שווה בשווה" – כלומר, חלק שווה לכל אחת מן הקבוצות הלאומיות, ו-45 אחוזים בחרו בתשובה "לא אכפת לי" המביעה אדישות או התחמקות ממטן תשובה מחייבת. כמו כן, 12 אחוזים מן המרואיינים הערבים העדיפו כי בשכונה יהיה רוב יהודי, בעוד שאף מרואיין יהודי לא העדיף רוב ערבי בשכונה.

נראה, שקיימים הבדלים בולטים בין יהודים לערבים בנכונותם למגורים מעורבים: למעלה ממחצית היהודים ומיעוט מן הערבים תומכים בהפרדה במגורים. המגורים בשכונה המעורבת לא הפכו את רוב היהודים בשכונה לסובלניים יותר בסוגיית הערוב במגורים.

היהודים מתייחסים למגורים המעורבים כסוגיה עקרונית. כאשר הם מסכימים לדפוס מגורים כזה, אופן המגורים המעורבים (בניין ליד בניין, דירה ליד דירה) הינו משני כל עוד היהודים מהווים רוב מכריע בשכונה. לכך יש השלכות תכנוניות חשובות בשל ההתלבטות התמידית לגבי מידת הקירבה הרצויה בין שתי האוכלוסיות בשכונה מעורבת.

נראה, שיש חשיבות רבה להקפדה על יחסים מספריים המקובלים על שתי הקבוצות בשכונה ובבניין ומידת הקירבה הפיזית ביניהן הינה משנית.

לא אותר משתנה, המסביר בברור את השונות בעמדות היהודים המתייחסות לערוב במגורים. כמה מהמחקרים שצוטטו בספרות הראו, שחברי קבוצת הרוב המוכנים לערוב במגורים הינם מהמעמד הבינוני (Hamilton et al., 1984; Shlay, 1986). צמח (1980) אפינה את השכבות באוכלוסייה היהודית, שהביעו נכונות למגע עם ערבים ישראלים, כבעלות השכלה גבוהה, בשנות הארבעים לחייהן, ילידי הארץ ממוצא אשכנזי או ילידי אירופה-אמריקה. רוב המרואיינים היהודים בשכונת המחקר ביפו עונים רק על חלק קטן מהקריטריונים שצוינו: חלקם אמנם בשנות הארבעים לחייהם וחלקם נולד באירופה (בעיקר בבלקן), אך השכלתם נמוכה והם מסטטוס חברתי-כלכלי בינוני ומטה, כך שאינם משתייכים לשכבות שצמח מצאה כי הן תומכות במגע עם ערבים. נראה, כי הנסיבות החברתיות של האוכלוסייה היהודית בשכונה המעורבת ביפו מגלגלות את הסבר השונות בעמדותיה כלפי ערוב מגורים לתחומם של משתנים אחרים, שלא נכללו במחקר אך ראוי שייבדקו בעתיד.

השוואת עמדותיהם של המרואיינים היהודים בנוגע למגורים משותפים עם ערבים וליחסים החברתיים שיש להם ולילדיהם עם ערבים מעלה, כי קיים פער מסוים בין עמדות להתנהגות. למרות המרחק החברתי הניכר שמבטאת הסתייגותם של רוב היהודים מהערוב, מתקיימים בחיי היומיום יחסי שכנות שלווים עם ערבים, אף כי אין אלה, בדרך כלל, יחסי שכנות קרובה. היהודים נותנים ביטוי לשאיפות ההתבדלות שלהם ברמת יחסי השכנות בכך שהם ממעטים ליצור יחסים קרובים עם ערבים ולמעשה רובם שומר על יחסים קורקטיים ("אין יחסים"). למרות זאת, הם מאפשרים לילדיהם ליצור יחסים קרובים עם ילדים ערבים ולכן שיעור המפגשים ההדדיים בקרב הילדים גבוה מזה של הוריהם.

מהפער בין העמדות הבדלניות של רוב היהודים לבין התנהגותם עולות שתי מסקנות עיקריות. הראשונה היא כי המוכנות המוצהרת של חלק מהיהודים לערוב במגורים אינה מיתרגמת תמיד ליחסי שכנות. רק מעט יהודים דיווחו על יחסי שכנות קרובה ועל קשרי חברות בינם לערבים. על כן, יש להתייחס בהסתייגות לממצאי מחקרים הנערכים בקרב אוכלוסייה יהודית, שאינה מתגוררת בקירבת ערבים, כיוון שהנחקרים מביעים עמדה להלכה אך אינם נדרשים ליישם אותה למעשה.

המסקנה השניה היא, שדווקא הפער בין עמדות היהודים המתנגדים לערוב לבין התנהגותם מאפשר נורמליזציה יחסית בשכונה. ההפרדה שהם עורכים בין עמדותיהם הבדלניות לתפקוד היומיומי והאפשרות שהם מעניקים לילדיהם לקיים יחסים חברתיים

עם ילדים ערבים יוצרות אורה רגועה ויחסים סבירים בין שתי הקבוצות הלאומיות בשכונה המעורבת ביפו. מסתבר, אם כן, שעמדות בדלניות של האוכלוסייה היהודית אינן מבטלות בהכרח את הסיכוי ליחסים סבירים בין תושבים יהודים וערבים בשכונה מעורבת.

השימוש בשירותי חינוך

במחקרים השונים שנערכו בארץ, בלט הערוב במערכת החינוך כנושא רגיש שבו הציגו יהודים וערבים כאחד, נכונות מועטת לערוב לעומת מקומות עבודה משותפים או קשרי חברות. עמדה דומה הציגו המרואיינים במחקרים אלה בנוגע למגורים משותפים ועמדה קיצונית ממנה הובעה רק בנוגע לנישואי תערובת.

מחקרים שונים מצאו, כי הערבים מעדיפים חינוך נפרד משלהם. בחלק מהמחקרים הפגינו רוב הערבים התנגדות לחינוך מעורב (בן ארצי, 1980; Smoocha, 1980), ובחלקם התנגדו לכך שיעור קטן יותר של האוכלוסייה הערבית (אסדי ופריי, 1986). בן ארצי (1980) מצא, שבחיפה שלח רובם המוחלט של הערבים את ילדיהם לבתי ספר ערביים, ו-93 אחוזים מהערבים העדיפו שילדיהם יתחנכו בבית ספר ערבי למרות שבתי הספר היהודיים נתפשו כבעלי רמת לימודים גבוהה יותר. ביטוי מעשי להעדפות אלו מצאו גם חוקרים נוספים (חפר, 1987; Cohen, 1973).

ביפו מגוון שירותי חינוך נפרדים ומעורבים: בעלי אופי יהודי דתי, יהודי חילוני, ערבי חילוני (ממלכתי) וערבי דתי פרטי בחסות כנסיות נוצריות, הקולט בדרך כלל גם מוסלמים ומיעוט יהודי. תושבי יפו הערבים משתמשים במערכת החינוך הכנסייתי ובמוסדות החינוך הממלכתיים והעירוניים, החל מכיתות גן וכלה בבתי ספר תיכוניים. שכונת המחקר סמוכה למוסדות החינוך של הכנסייה, למוסדות החינוך הממלכתי-ערבי ולמוסדות החינוך המעורבים (לדוגמא, בית הספר היסודי הממלכתי המעורב "ויצמן-דגניה" ממוקם בסמוך מאוד לשכונה, ובשכונה עצמה פועל גן ילדים ממלכתי המתפקד כגן מעורב). על כן, יכולים תושבי השכונה לבחור בכל אחד מזרמי החינוך השונים.

כדי לבדוק, האם השימוש של היהודים והערבים במוסדות החינוך נובע מהשתייכותם הלאומית, בחנו את התפלגות השימוש במוסדות אלה. כל המרואיינים היהודים פרט לאחד משתמשים בשירותי חינוך יהודיים ולכן לא יוצגו הממצאים הנוגעים לאוכלוסיית המחקר היהודית. הערבים משתמשים במוסדות הערביים והיהודיים, ונתונים על כך מוצגים בלוח 5.

לוח 5: ביקור במוסדות חינוך בקרב ילדים ערבים *

מספרים	אחוזים	המוסד החינוכי
		מוסד לגיל הרך
	26.5	יהודי פרטי או ממלכתי
	73.5	ערבי פרטי או בפקוח הכנסיה **
34	100.0	סה"כ
		בתי ספר יסודיים וחיטבות ביניים
	21.4	ממלכתי יהודי
	9.6	ממלכתי ערבי
	69.0	בפקוח כנסיה נוצרית
42	100.0	סה"כ
		בתי ספר תיכוניים
	35.0	יהודי
	65.0	בפקוח כנסיה נוצרית
20	100.0	סה"כ

* בשל מגבלות טכניות, נבחנו הנתונים עד ל-5 ילדים בלבד במשפחה, כך שנתונים של 9 ילדים אינם נכללים במחקר.

* נתונים של הגנים הפרטיים הערביים והגנים המופעלים על ידי הכנסיה אוחדו כיוון שבשני הסוגים קיימת אוריינטציה ערבית ולא יהודית.

מלוח 5 עולה, שבמוסדות היהודיים מבקרים כחמישית עד שליש (21%-35%) מהילדים הערבים. בתי הספר התיכוניים היהודיים, בהם מבקרים הערבים, הם במרבית המקרים מקצועיים (כגון בית הספר "פיטמן"), כיוון שהכשרה מסוג זה לא ניתנת במוסדות הכנסיה. רק מיעוט מהילדים הערבים לומד בבית ספר ממלכתי-ערבי (בעג'מי), מפני שרמת הלימודים בו נמוכה מאד. שאר הילדים הערבים לומדים במוסדות הנמצאים בפקוח הכנסיה.

ערביי יפו מתפלגים על פי הדת למוסלמים ונוצרים. השימוש של המרואיינים במוסדות החינוך השונים קשור בהשתייכותם הדתית, כפי שנראה בלוח 6:

לוח 6: ביקור במוסדות חינוך בקרב ילדים ערבים, לפי דתם

נוצרים		מוסלמים		
מספרים	אחוזים	מספרים	אחוזים	המוסד החינוכי
				מוסדות לגיל הרך
			30	יהודי פרטי או ממלכתי
			70	ערבי פרטי/בפיקוח הכנסיה
14	100	20	100	סה"כ
				בתי ספר יסודיים וחטיבות ביניים
	0		32	ממלכתי יהודי
	0		14	ממלכתי ערבי
	100		54	בפיקוח כנסיה נוצרית
14	100	28	100	סה"כ
				בתי ספר תיכוניים
	31		43	יהודי
	69		57	בפיקוח כנסיה נוצרית
13	100	7	100	סה"כ

אמנם בגני הילדים ובבתי הספר התיכוניים יש שיעור דומה של מוסלמים ונוצרים, אך כל הילדים הערבים הלומדים בבתי ספר יסודיים ממלכתיים הם מוסלמים (מיעוט מהם לומד בבית הספר הממלכתי-ערבי בעג'מי), ואילו כל הילדים הנוצרים, ומוסלמים נוספים, לומדים בבתי ספר שבפיקוח כנסיה נוצרית. רוב בתי הספר התיכוניים הלא-כנסיתיים, בהם שוהים ילדים נוצרים, הם מקצועיים או מיוחדים.

בתי הספר הפרטיים בפיקוח הכנסיה, אשר רמת הלימודים בהם גבוהה, מעדיפים לקבל תלמידים נוצרים ואילו המוסלמים מתקבלים בעדיפות שנייה. על כן פחות מוסלמים מהמעוניינים בכך לומדים במוסדות אלה, וזהו כנראה מקור השיעור הגבוה של מוסלמים

בבתי ספר ממלכתיים יהודיים, שרמת הלימודים בהם גבוהה מרמת הלימודים בבתי ספר ממלכתיים ערביים.

יש לציין, שבתחום החינוך היסודי קיימת מתיחות רבה בין מערכת החינוך הממלכתי-ערבי לבתי הספר הפרטיים ה"שואבים" את התלמידים הטובים יותר מהחינוך הממלכתי ועל ידי כך מדלדלים אותו (מור, 1989). תלמידים ערבים, הלומדים במוסדות הממלכתיים-יהודיים, נתקלים בקשיי למידה בעקבות אי שליטה מספקת בשפה העברית, בקשיי השתלבות בפעילויות בעלות אופי לאומי או דתי ובבעיות זהות בשל מגבלות הביטוי היומיומי של מסורת אבות.

בכל זאת מצאנו ששיעור ניכר מהמרואיינים הערבים המוסלמים בשכונה המעורבת ביפו מבקר במוסדות חינוך יהודיים. כאשר על הורים ערבים לבחור בין בתי ספר ממלכתיים-ערביים ברמת לימודים נמוכה לבין בתי ספר ממלכתיים-יהודיים, שרמת הלימודים בהם גבוהה יותר, הם יבחרו באחרונים. מסקנה זו נתמכת על ידי טענות שהעלו התושבים הערבים ביפו ברב-שיח פתוח, בו תבעו מערכת חינוך נפרדת אך באיכות גבוהה (מור, 1989).

לסיכום, אוכלוסיית המחקר הערבית נוטה להעדיף את המוסדות הכנסיתיים. החינוך הפורמלי מבטא שאיפות תרבותיות ולאומיות. הערבים נדרשים להחליט האם חינוך ילדיהם ישא אופי יהודי או ערבי, וכיוון שלעתים עומדת לרשותם חלופה בדמות חינוך כנסיתי ברמה גבוהה רבים אכן משתמשים בה. על כן, גורמים התושבים הערבים, לא פחות מהיהודים לכך שהעורב בתחום החינוך הפורמלי נותר מוגבל. אילו עמדו לרשות המוסלמים מוסדות חינוך ערביים ברמה גבוהה, היה העורב מצומצם עוד יותר.

התמיכה הניכרת שהביעו הערבים בשימוש במוסדות חינוך ערביים בעלי רמה גבוהה מעידה, שהקמת מוסד חינוכי מסוג זה בשכונה המעורבת או בקרבתה, מוסד שינהג לפי תכניות לימודים הנותנות ביטוי לתכנים ערביים, עשויה לגרום לשיעור נמוך יותר של השתתפות במוסדות הכנסיתיים.

בתחום החינוך הלא-פורמלי (שירותי תרבות, פנאי וספורט) ביפו, מתקיימת בדרך כלל פעילות נפרדת ליהודים וערבים, אך פועלים גם מוסדות תרבות וספורט המשרתים יהודים וערבים כאחד: מועדון ספורט, מרכזים קהילתיים, ספריה ומרכז למוסיקה. מפגש בין יהודים לערבים במערכת החינוך הלא-פורמלי עשוי ליצור מידה ניכרת של מגע הדוק וממושך. במחקר נבדק, האם המרואיינים היהודים והערבים אכן מסכימים למגע ושיתוף בתחום זה. כל הערבים הביעו תמיכה במועדוני תרבות וספורט משותפים. לעומתם, רק יותר משליש מהיהודים מעוניין בשיתוף ערבים במועדוני תרבות וספורט ובספריות.

הסבר אפשרי לכך הוא, שהאוכלוסייה היהודית מתייחסת לפעילויות החברתיות המתרחשות במועדוני נוער כבעלות אופי חינוכי-תרבותי, ובתור שכאלו מעדיף הרוב הפרדה בין יהודים לערבים. למרות עמדתם המסתייגת של המבוגרים היהודים, כ-60 אחוזים מהילדים היהודים והערבים שבמחקר משתתפים לפחות בפעילות מעורבת אחת. נראה, שגם בתחום החינוך הלא-פורמלי אין היהודים מתאמצים למנוע מילדיהם מפגש ופעילות משותפת עם ערבים. דפוס התנהגות זה תואם את חופש הבחירה שהורים יהודים מעניקים לילדיהם ליצור קשרים עם ילדים ערבים. כמו כן, מסתבר כי בדומה לקשרים החברתיים שמקיימים המרואיינים היהודים עם שכניהם הערבים, גם בתחום השימוש בשירותי החינוך הלא-פורמלי משתקף פער בקרב היהודים בין עמדותיהם הבדלניות לבין התנהגותם הנגלית בחיי היומיום.

הערכת השכונה על ידי תושביה

להערכת התושבים את השכונה קשר ישיר לשיעור הרצון מהשכנים ומהשכונה ולמערכת היחסים בין התושבים. הערכה חיובית עשויה לרכז יחסים לא תקינים בין התושבים או להגביר את שביעות הרצון מיחסים תקינים. הערכת השכונה מתייחסת בעיקר למיקומה, לסביבה הבנויה, לאיכות השירותים ולהרכב התושבים. מקובל להניח, שהערכת הרכב התושבים הינה בעלת חשיבות מרכזית, כיוון שקשרי שכנות וחברות של התושבים עשויים לפצות על תנאי דיור קשים וליצור הזדהות עם השכונה (Soen and Agnon, 1980). על כן, בשכונה מעורבת מבחינה אתנית יש חשיבות מכרעת להומוגניות במאפיינים רבים ככל האפשר של התושבים, כדי ליצור יחסים ידידותיים בין שכנים ודפוסי חברות קרובים בסביבה המיידית. כאשר בקרב התושבים קיימת הומוגניות בסטטוס החברתי-כלכלי, הדבר עשוי לגשר על הבדלים אתניים וליצור יחסים חברתיים טובים (שם). שכונת המחקר ביפו מכילה אמנם אוכלוסייה הומוגנית למדי במאפייני הסטטוס החברתי-כלכלי ובעלת דמיון בהרגלי צריכה רבים, אך היא הטרוגנית מבחינת הרכבם הלאומי של תושביה.

כדי לעמוד על התכונות המרכיבות את ההערכה הכוללת של המרואיינים לשכונה, בדקנו את התייחסותם לכמה תחומים: שביעות רצון מהשכונה, תדמיתה, תפישת השכונה כמקום לגדל בו ילדים, הערכת יתרונותיה וחסרונותיה, ועמדות להמשך המגורים בה.

שביעות רצון מהשכונה

שביעות הרצון הכללית מהשכונה משתקפת בתשובת המרואיינים לשאלה "האם אתה מרוצה מהשכונה?". התפלגות התשובות מוצגת בלוח 7.

לוח 7: שביעות רצון מהשכונה (באחוזים)

ערבים	יהודים	
86	43	מרוצה מהשכונה
12	26	לא כל כך מרוצה
2	31	לא מרוצה
100	100	סה"כ (אחוזים)
42	58	סה"כ (מספרים מוחלטים)

שוב ישנה א-סימטריה ברורה בשביעות הרצון של המרואיינים היהודים והערבים. שיעור כפול של ערבים, לעומת היהודים, מרוצה מהשכונה. לשם השוואה נציין, שבסקר עמדות שנערך בין תושבי שכונות שונות בעיר תל אביב-יפו (עיריית תל אביב-יפו, 1978), כשני שלישים מהתושבים היו מרוצים משכונת המגורים שלהם. נראה, ששיעור גבוה במיוחד מהמרואיינים היהודים בשכונת המחקר ביפו אינו מרוצה ממנה, וכי עובדת היותה שכונה מעורבת עומדת ביסודו של שיעור גבוה זה.

תדמית השכונה

תדמית השכונה בעיני התושבים מהווה אחד המרכיבים החשובים בהערכת השכונה. תדמית שלילית משפיעה לרעה על שביעות הרצון, בין היתר מפני שהיא קשורה לערך נכסי הדיור ולהערכת התושבים לגבי יכולתם לעבור לשכונה טובה יותר מזו בה הם גרים. המרואיינים נשאלו האם לשכונה יש "שם טוב" והתפלגות תשובותיהם מפורטת בלוח 8.

לוח 8: תדמית השכונה (באחוזים)

ערבים	יהודים	
61.9	18.9	שם טוב, טוב מאד
21.4	36.2	ככה ככה
14.3	39.7	שם רע, רע מאד
2.4	5.2	לא יודע
100.0	100.0	סה"כ אחוזים
42	58	סה"כ (מספרים מוחלטים)

לתושבים היהודים והערבים תפישה שונה של תדמית השכונה. יהודים רבים יותר (40%) מערבים (14%) סבורים שלשכונה תדמית שלילית (שם רע, רע מאוד). חמישית מהמרואיינים היהודים לעומת שני שלישים מהערבים סבורים שלשכונה שם טוב. יש לצין ש-12 אחוזים מהמרואיינים היהודים ענו שלשכונה שם "רע מאוד", אך אף מרואיין ערבי לא בחר בתשובה זו. ניתן לפרש הבדל זה בין יהודים וערבים במקומה של השכונה בסולם שכונות המגורים של כל אחת מן הקבוצות. ליהודים שכונות רבות משלהם, אשר נמצאות במעלה הסולם. הערבים בשכונה רואים בה את המעלה העליון של סולם השכונות, אליהן יכולים ערבים לשאוף להגיע.

השכונה כמקום לגדל בו ילדים

תפישת השכונה כמתאימה לגדל בה ילדים נובעת מהערכה כוללת שמרכיביה הם איכות אוכלוסיית השכונה, מיקום השירותים, בטיחות ביחס לעורקי תחבורה ועוד. בקרב משפחות עם ילדים, עלולה להיות להערכתם השלילית של השכונה, כמקום לגדל בו ילדים, השפעה קריטית על שביעות הרצון מהשכונה ועל הנכונות להשאר בה. כדי לבחון את עמדת המרואיינים בנושא זה הם נשאלו, "האם השכונה היא מקום שטוב לגדל בו ילדים". יש להזכיר, שלכל המרואיינים לפחות ילד אחד מתחת לגיל 18, כך שתשובותיהם נובעות מנסיונם שלהם. התשובות מפורטות בלוח 9.

לוח 9: השכונה כמקום טוב לגדל בו ילדים (באחוזים)

ערבים	יהודים	
64.3	8.9	כן
26.2	23.2	לא כל כך
9.5	67.9	לא
100.0	100.0	סה"כ (אחוזים)
42	56	סה"כ (מספרים מוחלטים)

נמצא הבדל ניכר בהערכת היהודים והערבים את השכונה כמתאימה לילדים. רוב (64%) הערבים, לעומת מיעוט (9%) של היהודים, סבור שטוב לגדל ילדים בשכונה. בין היהודים והערבים שהוסיפו הסבר להערכתם, זקפו הרוב את המחסור בפעילויות לילדים ואת העבריינות לחובת השכונה. המרואיינים, הסבורים כי השכונה מתאימה לגידול ילדים

ומפרטים את הסיבות לכך, מציינים בעיקר את קירבתם של מוסדות החינוך. הערבים שביניהם ציינו גם מיעוט יחסי של פשיעה.

יתרונות וחסרונות השכונה

ליתרונות שמוצאים התושבים בשכונה מעורבת יש משמעות מיוחדת, כיוון שביכולתם לפצות על חסרונות הנובעים מהערוב. ציון היתרונות והחסרונות עשוי להצביע על מרכיבים עיקריים של שביעות הרצון מהשכונה. על כן, נתבקשו המרואיינים לציין בנפרד מהם לדעתם היתרונות והחסרונות בשכונה. מתשובותיהם הורכב "יומן ציטטות" ששימש ליצירת קטגוריות לפי נושאים העיקריים. כיוון שרוב התשובות התייחס למספר נושאים, אחוז התייחסות לכל נושא חושב לפי סך כל הפעמים שצוין. הנתונים המלאים מפורטים בלוחות 10 ו-11.

לוח 10: הערכת יתרונות השכונה (באחוזים)

ערבים	יהודים	
52.6	56.0	מיקום מרכזי
42.1	38.0	שירותי חינוך קרובים
		אוכלוסייה טובה, שכנים טובים
55.3	28.0	פחות פשיעה/אין פשיעה
2.6		שכונה מעורבת
36.8	6.0	שקט
18.4	1.8	אין שום דבר רע
(38)	(50)	סה"כ (מספרים מוחלטים)

קיימת הסכמה בין היהודים לערבים בנוגע ליתרון, שמהווים מיקומה המרכזי של השכונה וקירבתה לשירותי החינוך. מקורה של הסכמה זו מצוי, כנראה, ברמת ניידותם הנמוכה. לדברי המרואיינים, השכונה קרובה לצירי המסחר והתחבורה העיקריים בעיר ומיקומה מאפשר נגישות טובה למקומות העבודה ולשירותי המסחר והתרבות של העיר. מספר משיבים יהודים ציינו כיתרון את קירבת השכונה לשירותי מסחר הפתוחים בשבת. המיקום המרכזי קשור גם לקירבתם של שירותי החינוך, וכ-40 אחוזים מהיהודים והערבים רואים בכך יתרון.

היהודים והערבים נבדלים בהערכתם לגבי איכות אוכלוסיית השכונה. רוב היהודים אינם רואים באוכלוסיית השכונה יתרון, ועמדה זו תודגש כאשר יתבקשו לפרט את חסרונות השכונה (ראה לוח 11). שיעור כפול של ערבים (55%) לעומת יהודים (28%) סבור, שאיכות התושבים ובעיקר איכות השכנים מהווים יתרון בשכונה ומרואיין ערבי אחד אף ציין כי יתרון את היות השכונה מעורבת. על היתרונות שהערבים מוצאים באוכלוסיית השכונה ניתן ללמוד מתשובותיהם, ביניהן "שקט מהשכנים", בניגוד אולי ליחסי השכנות האינטנסיביים שהתנהלו באזור מגוריהם הקודם. רק הערבים ציינו בתשובותיהם שבשכונה "פחות פשיעה" או "אין פשיעה". רמת הפשיעה בשכונת המחקר אמנם נמוכה מזו שבעג'מי (ממנה הגיע חלק ניכר של המרואיינים הערבים), בה שיעור הפשיעה הוא מן הגבוהים בעיר.

לוח 11 מעלה דמיון חלקי בין היהודים לערבים גם בנוגע לחסרונות השכונה. היהודים והערבים מציינים, בשיעורים דומים, כי קיים בשכונה מיעוט הזדמנויות במערכת השירותים, כיוון שאין די מגרשי משחקים ופעילויות לילדים, וכי השכונה רועשת ומלוכלכת. לעומת זאת הם חלוקים בנוגע להערכת האוכלוסייה בשכונה.

לוח 11: הערכת חסרונות השכונה (באחוזים)

יהודים	ערבים	
31.6	5.3	אוכלוסייה לא טובה + פשיעה
3.5		שכנים לא טובים
21.0		ערבים
17.5	28.9	רעש ולכלוך
43.9	52.6	אין מגרשי משחקים לילדים
36.8	36.8	אין פעילות חברתית לילדים
5.3	5.3	אין פעילות חברתית למבוגרים
34.0	2.6	אין שום דבר טוב
(57)	(38)	סה"כ (מספרים מוחלטים)

בשכונה קיים אמנם מגרש משחקים, אך הוא אינו ממוקם באתר מרכזי בו מתרחשת תנועת אנשים או פעילות. מיקומו צדדי מאד ובעת המחקר היה מלוכלך, מתקניו ישנים

ורובם בלתי תקינים. יתכן שמיקומו ומצבו הפיזי הלקוי של המגרש גרמו לכמה מרואיינים לציין שאין בשכונה מגרש משחקים.

לדעת התושבים גם הפעילויות החברתיות לילדים גדולים לוקות בחסר. 37 אחוזים מהיהודים והערבים הדגישו זאת בתשובותיהם: "אין מועדונים", "אין חוגים", "אין ספריה", "אין תעסוקה לילדים". אכן, בשכונה ובקיבוצה המיידית אין מועדונים, מתנ"ס או מרכז קהילתי, ושבת הצופים הינו הפעילות החברתית הקרובה ביותר אולם הערבים כמעט ואינם משתתפים בה. גם בפעילות "בית נוחה", שהוא המרכז הקהילתי האזורי המשותף, משתתף רק מיעוט מתושבי השכונה הערבים (ורק מיעוט מתושבי יפו הערבים). חלק מהמרואיינים הערבים משתתף בפעילויות המרכזיים הקהילתיים הערביים (בעג'מי וברחוב יפת), הממוקמים במרחק הליכה דומה לזה של המרכז המשותף. גם מועדוני הנוער והספרייה המשמשים את האוכלוסייה הערבית ממוקמים בעג'מי, במרחק הליכה דומה לזה של המרכז המשותף. גם מועדוני הנוער והספרייה המשמשים את האוכלוסייה הערבית ממוקמים בעג'מי, במרחק מה מהשכונה. כדי להשתתף בחוגים ובפעילויות המתקיימים במרכז הקהילתי המשותף יש ללכת מרחק ניכר, לחצות כביש ראשי סואן ביותר (שדרות ירושלים), או לנסוע בתחבורה ציבורית או ברכב המשפחה. ילדים קטנים מתקשים להגיע לפעילויות בכוחות עצמם, ורמת הניידות הנמוכה אינה מאפשרת לרבים מהם לקחת חלק בפעילויות. אולם, למרות זאת, לא נענתה האוכלוסייה הערבית בשכונה להצעה להסיע את הילדים במסגרת פרויקט השיקום באזור עג'מי ביפו.

חיסרון נוסף, שהעלו יהודים וערבים כאחד, אף כי הערבים מוטרדים ממנו פחות מן היהודים, הינו תופעות עבריינות וצריכת סמים בשכונה. כמה מרואיינים אף התלוננו על "שכנים עבריינים". אין בידנו נתונים לגבי שיעור הפשיעה המדויק בשכונה, אך מנתוני עיריית תל אביב-יפו עולה, כי בתת-הרובע שהשכונה משתייכת אליו (תת רובע 73) ישנו שיעור גבוה במיוחד של צריכה וסחר בסמים ושל פריצה לבתי עסק (עיריית תל אביב-יפו 1989). סביר להניח, שלשיעור הפשיעה הגבוה השפעה שלילית ניכרת על תחושת הביטחון האישי של המרואיינים, ועל התייחסותם לשכונה כמתאימה לגידול ילדים.

המרואיינים היהודים והערבים חלוקים בדעותיהם באשר לאיכות הסביבה החברתית: הערבים רואים באוכלוסייה יתרון: "שכנים טובים" "אווירה נעימה", אך היהודים אינם שבעי רצון מאיכות האוכלוסייה ומגורים ערבים בשכונה. כ-21 אחוזים מהיהודים מנו בין חסרונות השכונה את הערוב במגורים "יש הרבה ערבים בשכונה ובבית הספר", "יש ערבים".

עמדות לגבי המשך המגורים

השארות בשכונה עשויה לבטא שביעות רצון והערכה חיובית; הרצון לעזוב (גם אם אינו מתממש) קשור לחוסר שביעות רצון מהדירה ו/או מהשכונה. כדי לבחון את עמדותיהם לגבי המשך המגורים בשכונה ואת רצונם להשאר, נשאלו המרואיינים "האם יש להם תכניות לעבור דירה בשנה הקרובה" והאם יעברו דירה "אם יהיה להם הרבה יותר כסף". השאלה השנייה נועדה לבחון נטיות לב בקרב היהודים והערבים. בהיותה שאלה היפותטית, היא עוסקת בעמדות ובשאיפות ולא בהתנהגות, ועל כן אין להתייחס לערכים עצמם אלא רק למגמה שהם מעידים עליה.

רוב המרואיינים היהודים (72%) והערבים (81%) אינם מתכננים לעבור בקרוב דירה. הסיבה השכיחה ביותר להשארותם בדירה היא מגבלה כספית. אולם, בתנאים היפותטיים של שיפור המצב הכספי המצב מתהפך: בקרב היהודים 86 אחוזים יעברו מן הדירה לעומת 60 אחוזים בקרב הערבים. למרות שהשאלה, הנוגעת לעזיבת הדירה אם ישתפר המצב הכלכלי, מעידה על שאיפה בלבד, יש להניח שחלק מהמרואיינים כן יתרגמו את שאיפותיהם בעתיד לשפת המעשה ויעזבו את השכונה. התבטאויות זו יש לה שתי פנים. גם היהודים וגם הערבים מכירים במציאותם של שכונות טובות יותר משכונת המחקר, מבחינת הסטטוס החברתי-כלכלי של תושביה ואיכות דירותיה, אולם הערבים מכירים בכך שהיצע השכונות הטובות אינו עומד לרשותם באותה מידה כפי שהוא עומד לרשות שכניהם היהודים.

סיכום

המחקר בשכונה המעורבת ביפו יצא לבדוק כיצד מתנהלים החיים בין תושבים יהודים וערבים בתנאים של מגורים סמוכים, תופעה אשר כיום אינה שכיחה בערי ישראל, אך יש בה כדי להצביע על האפשרויות לקיים מצב של מגורים מעורבים. יתכן ושכיחותה של התופעה תתרחב בשל דינמיקה עתידית בתחום הדפוסים המרחביים של מגורי יהודים וערבים.

בעת הסקר שנערך בשכונה המעורבת ביפו נמצאה אווירה רגועה בין התושבים היהודים והערבים. אמנם, כמחצית מהמרואיינים הערבים חשו בהתנגדות ראשונית של היהודים להשתקעותם בשכונה, אך מרביתם אינם חשים כיום בהתנגדות כזו ונראה שהיא שככה. יתכן שיהודים רבים מבין אלה שהתנגדו למגורים המעורבים עזבו את השכונה. עדות נוספת ליחסים חברתיים שלווים נמצאה בתאורים של יחסי שכנות נעדרים סכסוכים. כמחצית היהודים ורוב הערבים אף הגדירו את יחסי השכנות ביניהם כ"טובים". יתכן שהדמיון במאפיינים החברתיים-כלכליים של התושבים היהודים והערבים בשכונה מפיג

במידת מה את המתחים ותורם ליצירת אוירה רגועה בשכונה, אך אין בכך די כדי ליצור קשרים חברתיים הדוקים. רק חלק קטן מן התושבים הבוגרים בשכונה המעורבת מקיימים קשרים חברתיים ראשוניים ביניהם. שכיחותם של קשרים אלה רבה יותר בקרב הילדים.

במכנה המשותף של מרבית הממצאים שעלו בחקר השכונה המעורבת ביפו כרוך בא-סימטריה העקבית בין תושבים יהודים לערבים בתחומים השונים שנחקרו.

כאמור, נתגלתה א-סימטריה בעצמת הקשרים החברתיים בין ערבים ליהודים. ערבים רבים יותר מיהודים מקיימים קשרים חברתיים עם שכניהם בני העם האחר. כך הדבר באשר לעמדות כלפי ערוב מגורים בין יהודים וערבים. שיעור רב יותר של ערבים מזה של יהודים הביע עמדה חיובית, הן באופן כללי והן באשר למגורים המעורבים בשכונת המחקר ביפו. למרות קירבת המגורים בין יהודים לערבים בשכונה המעורבת ביפו, עמדותיהם באשר למגורים מעורבים אינן סובלניות יותר מאלו של כלל האוכלוסייה היהודית. רובם המכריע של המרואיינים היהודים מעוניין להוות רוב דומיננטי בשכונה המעורבת. יחד עם זאת, רק כחמישית מן היהודים ציינו את נוכחותם של תושבים ערבים בשכונה כחסרון. נראה, על כן, נוכח עמדותיהם העקרוניות, כי כל עוד התושבים היהודים מהווים רוב בשכונה, רובם מוכן להשלים עם מציאות זו ולא לנקוט צעדים של התנגדות או עזיבה. במידה שחלקם היחסי של התושבים הערבים ישתנה, נראה כי רבים מן היהודים יעזבו את שכונת המחקר כפי שעשו קודם לכן בשכונות אחרות ביפו ובערים מעורבות אחרות בישראל, שכונות אשר הפכו לבעלות רוב מכריע של תושבים ערבים. המצב הנוכחי, בו התושבים היהודים מוכנים לקיים מידה מסוימת של קשרים חברתיים, שימוש משותף בשירותים ומגורים סמוכים, עשוי על כן להיות זמני בלבד, וזה היה, ואולי יהיה גורלה של כל שכונה מעורבת בישראל. צפויה בה עלייה בחלקם של התושבים הערבים.

יחד עם זאת, הממצאים של מחקר זה מצביעים על אפשרות כי בשכונות המעורבות העתידיות, זמניות ככל שתהיינה, עשויים להתקיים אווירה רגועה יחסית, עמדות סובלניות מצד חלק מן האוכלוסייה היהודית וכן מידה מסוימת של קשרים חברתיים בין יהודים לערבים של שימוש משותף בשירותים. כלומר, היווצרותן של שכונות מעורבות עתידיות לא תהיה כרוכה בהכרח במתיחות קשה וביחסים עוינים.

השאלה שתעסיק את קובעי המדיניות היא האם ניתן להשפיע על קיום של אקלים סביר בשכונות ההולכות ונעשות מעורבות באמצעות הפניית משאבים. נראה כי שיפור השירותים והתשתית האורבנית, הוא אחד הצעדים האפשריים בכוון זה. גם התושבים היהודים וגם התושבים הערבים מעוניינים בשיפור זה וכל עוד הוא מתרחש אין

התושבים היהודים יכולים לקשור ירידה באיכות הפיזית של סביבת מגורים בהשתקעותם של תושבים ערבים בשכונתם. כמו כן, איכות פיזית סבירה של השכונה ונוכחותם של שירותים יעילים ומספיקים ימשכו אל השכונה תושבים ערבים ממעמד לא-נמוך, ונראה כי גם לכך השפעה מסוימת על נכונותם של התושבים היהודים להסתגל לשינוי בהרכב האוכלוסייה בשכונתם. אי לכך, יש עניין לקובעי המדיניות לאתר שכונות בהן מתקיים, או עומד להתקיים ערוב מגורים בין יהודים לערבים ולהפעיל מדיניות של פיתוח מערכת השירותים והתשתית הפיזית.

רשימת מקורות

- אמרי, י' (1977), המפגש האתני והשלכותיו על עמדות ויחסים בין עדתיים: סיכומים והערכות מחודשות, **מגמות כ"ג** (3-4), 41-76.
- אמיר, י' ריבנר, מ' ביזמן, א' ובן-ארי ר' (1981), הבטים אובייקטיביים וסובייקטיביים של יחס ויצב במפגש בין יהודים וערבי ושינוי עמדות אתניות, **מגמות כ"ז** (1), 59-73.
- אסדי, מ' ופריי, א' (1986), **פרופיל קהילתי – שכונת וולפסון עכו**, פרוייקט ואן-ליר ודורון שכונת וולפסון.
- בן ארצי, י' (1980) **הווצרות דגם המגורים ומאפייני מעבר המגורים של ערביי חיפה**, עיונים בחקר המזרח התיכון (סדרה חדשה) מס' 1, המרכז היהודי-ערבי, אוניברסיטת חיפה.
- בן ארצי, י' ושושני מ' (1986), ערביי חיפה, 1972-1983 שינויים דמוגרפיים ומרחביים, אצל: א' סופר (עורך), **דפוסי מגורים והגירה פנימית בקרב ערביי ישראל**, מונוגרפיות בחקר המזרח התיכון 4, המרכז היהודי ערבי, אוניברסיטת חיפה.
- בנימיני, ק' (1980), דימוי הערבי בעיני נוער ישראל: מה נשתנה במשך 51 שנה, **עיונים בחינוך** 27-65, 74.
- בר-גל, י' (1986), חדירה והתנחלות של ערבים בנצרת עילית – עדויות ראשונות, אצל: א' סופר (עורך), **דפוסי מגורים והגירה פנימית בקרב ערביי ישראל**, מונוגרפיה בחקר המזרח התיכון, המרכז היהודי-ערבי, עמ' 51-64.
- גונן, ע' וחמאסי, ר' (1991), **מגמות בתפוסת האוכלוסייה הערבית בישראל**, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים.
- דויטש, ע' אביצור, מ' וקהת, מ' (1982), **השפעת המפגש בין ערבים ויהודים הגרים בשכונה מעורבת על טיב יחסיהם החברתיים**, המכון למחקר סוציולוגי של העדות, אוניברסיטת בר-אילן.
- חפר, א' (1987), **מערך מגורים של ערבים בנצרת עילית – קונפליקטים מרחביים ודפוסי הגירה**, עבודה לתואר מוסמך, החוג לגיאוגרפיה, אוניברסיטת תל-אביב.

מור, י' (1989), אסטרטגיה לדו-קיום באיזורי מגורים מעורבים של יהודים וערבים: הדגמה על תוכנית להתחדשות ופיתוח "עג'מי" ו"לב יפר" בתל-אביב, (פרסום פנימי) אוניברסיטת בן-גוריון.

מחאמיד, ה' (1981) **אוטוסטריאוטיפים והיטרוסטריאוטיפים של יהודים וערבים בתנאי מגע שונים**, עבודת גמר בפקולטה למדעי הרוח, אוניברסיטת תל-אביב.

מנחם, ג' (1973), **קשרי שכנות בשכונת עוני**, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב.

סמוחה, ס' (1976), ערבים ויהודים בישראל – יחסי מיעוט ורוב, **מגמות כ"ב** (4), 397-423.

עיריית תל אביב-יפו (19778), עמדות התושבים כלפי תנאי החיים בשכונה, חלק ב' מתוך **מחקר השכונות בתל-אביב**, המרכז למחקר כלכלי וחברתי.

עיריית תל אביב-יפו (1989), **שנתון סטטיסטי**, מס' 29, המרכז למחקר כלכלי וחברתי.

פלד, נ' (1986), **אוכלוסייה ומגורים במגזר הערבי בישראל**, משרד הבינוי והשיכון, היחידה לתכנון ערים.

צמח, מ' (1980), עמדות הרוב היהודי בישראל כלפי המיעוט הערבי, **סקרי מוסד ון-ליר על בעיות מוקד בישראל 2**, מוסד ון ליר, ירושלים.

רומן, מ' המפגש בין יהודים וערבים בעיר המעורבת הישראלית, (לא פורסם), אצל: קיפניס, ב' ושחר, (עורכים), **ספר העיר הישראלית**.

Aberbach, J. D. Walker, J.L. (1973), *Race in the City*. The University of Michigan, Little Brown and Company, Boston.

Allport, G.W. (1954), *The Nature of Prejudice*, Cambridge, Addison-Wesley.

Amir, Y. Ben-Ari, R. and Bizman, A. (1985), Prospects of Intergroup Relations in an Intence Conflict Situation: Jews and Arabs in Israel, *Journal of Asian and African Studies* 20 (3-4), 203-218.

Boal, F.W. (1981), Ethnic Residential Segregation, Ethnic Mixing and Resource Conflict: A Study in Belfast Northern Ireland, in: C. Peach, V. Robinson and S. Smith (eds.), *Ethnic Segregation in Cities*, Croom Helm, London.

Bradburn, N.M. Sudman, S. and Gockel, G. L. (1971), *Side by Side: Integrated Neighborhoods in America*, Quadrangle Books.

- Clark, W.A.V. (1986), Residential Segregation in American Cities: A Review and interpretation, *Population Research and Policy Review* 5, 95-127.
- Cohen, E. (1973), Integration Vs. Separation in the Planning of a Mixed Jewish-Arab City in Israel, Levi Eshkol institute, The Hebrew University of Jerusalem.
- Curson, P.H. (1970), The Nature of Pakistani Ethnicity in Industrial Cities in Britain, in: A. Cohen (ed.), *Urban Ethnicity*, Tavistock Publications, London.
- Farley, R., Bianchi, S. and Colsanto, D. (1979), Barriers to the Racial integration of Neighborhoods: The Detroit Case, *Annals of the American of Academy of Political and Social Science* 441: 97-113.
- Hamilton, D.L. Carpenter, S. and Bishop, G.D. (1984), Desegregation of Suburban Neighborhoods, in: N. Miller and M.B Brewer (eds.), *Groups in Contact: The Psychology of Desegregation*, APress, Florida.
- Hoffman, J.E. (1972), Readiness for Social Relations Between Arabs and Jews in Israel, *Journal of Conflict and Resolution* 16 (1-2), 241-151.
- Jahoda, M. and West, P. S. (1951), Race Relations in Public Housing, *Journal of Social Issues* 7 (1-2), 132-139.
- Kipnis, B. and Schnell, I. (1978), Changes in the Distribution of Arabs in Mixed Jewish-Arab Cities in Israel, *Economic Geography* 54, 168-180.
- Ley, d. (1974), *The Blach Inner City as Frontier Outpost: Images and Behavior of a Philadelphia Neighborhood*, Monograph Series no. 7, Association of American American Geographers, Washington DC.
- Logan, J.R. and Stearns, L.B. (1981), Suburban Racial Segregation as a Nonecological Process, *Social Forces* 60 (1), 61-73.
- Massey, D.S. (1985), Ethnic Residential Segregation: A Theoretical Synthesis and Empirical Review, *Sociology and Social Research* 69, 315-350.
- Morrill, R.L. (1975), The Negro Ghetto: Problems and Alternatives, in: C. Peach (ed.), *Urban Social Segregation*, Longman, New York.
- Peach, C. (1981), Conflicting Interpretations of Segregation, in: P. Jackson and S.J. Smith (eds.), *Social Interaction and Ethnic Segregation*, Institute of British Geographers, Special Publication no. 12, Academic Press London, 19-33.
- Peres, Y. (1971), Ethnic Relations in Israel, *American Journal of Sociology* 76 (6), 1021-1047.

- Shlay, A.B. (1986) The Influence of Income Family Composition on Residential Evaluation, *Urban Studies* 23, 253-270.
- Smootha, S. (1984), *The Orientation and Politicization of the Arab Minority in Israel*, Haifa: The Jewish-Arab Center, University of Haifa.
- Smootha, S.(1989), *Arabs and Jews in Israel: Conflicting and Shared Attitudes in a Divided Society*, Vol. 1, Westview Press, Boulder.
- Soen, D. and Agnon, O. (1980), The Human Mix in Urban Neighborhoods: Some Preliminary Conclusions, *Ekistics* 283 (July-August), 273-279.
- Taylor, D.G. (1979), Housing, Neighborhoods and Race Relations: Recent Survey Evidence, *The Annals of the American Academy of Politics and Science* 441, 26-40.
- Waterman, S. (1980), Alternative Images in an Israeli Town, *Geoforum* 11 (3), 277-287.
- Williams, R.M. (1972), Conflict and Social Order: Aresearch Strategy for Complex Propositions, *Journal of Social Issues* 28, 11-26.
- Yinger, J. (1976), Racial Prejudice and and Racial Residential Segregation in an Urban Model, *Journal of Urban Economics* 3, 383-3